

Doplňkové texty

Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota. *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Příspěvky prezentované na VI. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.-27. dubna 2005. K vydání připravili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlík a Václav Štěpánek. Red.: Václav Štěpánek. Ústav slavistiky FF MU, Historický ústav AV ČR, Matice moravská, Brno 2006, s. 757-767.

Světová literatura, tzv. kánon a slovanské literatury. In: *Velká válka a areálové souvislosti: Kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů. Brněnské texty z filologicko-areálových studií*, sv. 5, ed. série Ivo Pospíšil. Edice Brno – Bělehrad, sv. 1. Ed. edice: Václav Štěpánek. Masarykova univerzita 2014, s. 191-212. ISBN 978-80-210-7703-4.

Meziliterární společenství - meziliterárnost - meziliterární centrismy - světová literatura (Ke koncepci Ďurišinoва týmu). Spoluautor Miloš Zelenka. *Opera Slavica*, VII, 1997, 1, s. 13-21.

Světová literatura a světové literatury. In: *Světové literatury 20. století v kostce. Americká, britská, francouzská, italská, Latinské Ameriky, německá, ruská, španělská. LIBRI*, Praha 1999. Pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., zpracovali PaedDr. Simoneta Dembická, PhDr. Jaroslav Kovář, CSc., Mgr. Karolina Křížová, Dr., doc. PhDr. Petr Kyloušek, CSc., PhDr. Irena Příbylová, s. 210-215. ISBN 80-85983-80-X

Slavistika, komparatistika, světová literatura a nezbytí „zdravého rozumu“. In: *Koncepcie svetovej literatúry v epoche globalizácie. Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Zostavili/Editors Ján Koška, Pavol Koprda. Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2003, s. 169-184.

Problém kompaktního výkladu: světová literatura pro slavisty/ srovnávací studium slovanských literatur a česká komparatistická tradice. In: Libor Pavera, Ivo Pospíšil a kolektiv: *Filologie, areál a praxe. Inovativnost v současných filologických oborech*, sv. I., Verbum, Praha 2012, s. 8-22. ISBN 978-80-905177-3-8.

Světová literatura a světové literatury: návrat k přátelské debatě. In: Ivanu Dorovskému ad honorem. Ed.: Václav Štěpánek. Příspěvky z kolokvia k 85. narozeninám prof. dr. Ivana Dorovského, DrSc. Masarykova univerzita, Brno 2020, s. 101-112. ISBN 978-80-210-9604-2.

Kánon světové literatury, světová literatura a světové literatury jako hodnotový diktát, syntéza nebo nástroj unifikace? *Proudy* 2022, č. 2,

https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/studie/2022/2/pospisl_kanon_svetove_literatury.php#articleBegin

Světová literatura a světové literatury

Ivo Pospíšil

Pojem „světová literatura“ a jeho utváření je spojen s nástupem tzv. modernity, která v evropském a později americkém prostoru přináší primární globalizaci, vědomí souvislostí a vytváření jednoho kulturního a myšlenkového celku. V tradičně eurocentrickém (evropocentrickém) pojetí se „světová literatura“ odvozuje z Goethova pojmu „Weltliteratur“. I když u německého básníka, prozaika a dramatika nenajdeme explicitní vyložení pojmu, lze usuzovat, že jde spíše o vědomí meziliterárních souvislostí, tedy především souvislostí mezi autory a díly, o výměnu kulturních hodnot, při které by se ovšem neměla ztrácet specifická jednatlivých národů; jinými slovy: šlo by o prohloubené a systematické pěstování mezinárodních kulturních kontaktů a kulturní výměny.

Zajímavým protějškem je tu interpretace tohoto pojmu jako souhrnu tvarů a struktur nadmístního a nadčasového významu - takto chápal světovou literaturu například zakladatel brněnské komparatistické školy Frank Wollman. V. Svatoň zdůrazňuje spíše subjektivní uchopení pojmu: světovost podle něho neulpěla na dílech jako fixní kvalita, ale vznikala jako výsledek interpretace. Šlo například o nové přečtení Shakespeara, velikánů italské renesance, Cervantese, především jeho *Důmyslného rytíře Dona Quijota de la Mancha*, ze soudobé literární produkce to byla například díla samotného Goetha (*Faust*, mistrovská trilogie).

Z tohoto nového výkladu uvedených děl jako artefaktů obecného významu je zřejmé, že tato celkovost či celistvost je celkovostí evropskou, resp. západoevropskou, která sice své kořeny hledá a nachází na Východě (tj. v starořecké literatuře a zprostředkovaně ve starém Egyptě, v hebrejském Starém zákoně, aramejském a řeckém Novém zákoně, v literatuře helénské a v písemnictví Římského impéria), ale jejich výhonky sleduje především na teritoriu západní Evropy, kde byly přijímány, transformovány, redukovány, tedy nutně okleštěny a zbaveny některých vlastností a funkcí. Nejen nedostatečnost, ale především nepravdivost eurocentrismu (evropocentrismu), jeho faleš byly obnaženy v posledních desetiletích v řadě děl, z nichž se nejčastěji uvádí spis ruského akademika N. I. Konrada *Západ a Východ* (1972). V této souvislosti se sluší připomenout závažný orientalistický počín český, překračující ovšem hranice české orientalistiky a orientalistiky vůbec, totiž pokus vytvořit obecnou rovinu takřkajíc **obecné orientální literatury** v dosud ne zcela doceněném kolektivním sborníku *Setkání a proměny* (1976).

Kompromisem mezi světovou literaturou jako určitou konvencí vyplývající z nové interpretace písemnictví a mechanickým souborem tzv. nejlepších děl, tj. děl čítankových, chcete-li povinnou četbou, je americké pojetí *world literature* (great books) jako souboru děl, která má znát univerzitní student. Toto pojetí je de facto praktickou aplikací zmíněné interpretační konvence, jejíž prameny jsme již viděli v období německého preromantismu (*Sturm und Drang*). Univerzalita (*littérature universelle*) je v tomto případě ovšem univerzalitou západoevropocentrickou, v níž se pracuje s kategorií vlivu, kde se od centra šíří jakoby kulturní vlny oplodňující údajný literární úhor.

Mechanická, přiřadovací, aditivní koncepce světové literatury vychází především z literární a čtenářské praxe: je to tedy mechanický soubor národních literatur a jejich tzv. nejlepších (nejhodnotnějších, konvenčně pokládáných za nejhodnotnější) a nejnositelnějších, nejproduktivnějších literárních děl. Takto je koncipována drtivá většina příruček učebnicového typu i reprezentativních mnohasvazkových publikací. I aditivní koncepce světové literatury má nutně hodnotový aspekt, jenž však více převažuje ve vysloveně **axiologické (hodnotové) koncepci**, která buduje světovou literaturu jako světovou klasiku, soubor esteticky nejhodnotnějších děl.

Zdá se, že do moderního utváření pojmu světová literatura vstoupila od druhé poloviny 19. století razantně komparatistika (srovnávací literární věda), prosazující zvláštní pohled na světové písemnictví. V předvědecké fázi šlo zejména o živelné srovnávání a hledání paralel, o imitaci a nacházení souvislostí. To ovšem bylo spojeno s tím, že až do renesance nebyla příliš rozvinuta kategorie individuálního autorství: ctností bylo spíše napodobovat než se odlišovat (viz například různé národní verze tzv. Alexandreidy). Zejména v učeněckém humanismu se objevují spisy srovnávající národní literaturu se „vzory“ antickými i soudobými. V podstatě postupná emancipace národních literatur od antiky oceňované jako model hodný následování znamenala živelné užívání srovnávacích přístupů, které vrcholilo v době otvírání do té doby uzavřených národních monarchií v letech po Francouzské revoluci a zejména za napoleonských válek. Proto známý spis paní de Staël (1766-1817) *O Německu* (De l'Alemagne, 1810) vycházel z prolomení kulturních hranic a zprostředkoval Francii německý romantismus. V českém prostředí sehrál takovou úlohu vzhledem ke slovanskému světu německy psaný spis Pavla Josefa Šafaříka *Dějiny slovanského jazyka a literatury podle všech nářečí* (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826), kde se ovšem jednotlivé slovanské jazyky chápou jako dialekty jednotného slovanského jazyka a literatury jako větve jednotného slovanského literárního stromu.

Vědecky koncipované srovnávací pojetí literatury začíná až s **pozitivismem**. První srovnávací práci, která se tázala po zákonitostech vývoje literatury, byl v New Yorku vydaný spis Angličana působícího na Novém Zélandě H. M. Posnetta (*Comparative Literature*, 1886). Znamějším se stal až Rus **Alexandr Veselovskij** (1838-1906), který zkoumal souvislosti umělé literatury a folklóru. Ve Francii se srovnávací bádání (komparatistika) pěstovalo ve Francii (**Joseph Texte**, 1865-1900, **Fernand Baldensperger**, 1871-1958). Na rozdíl od pozitivistů, kteří zdůrazňovali genetické a kontaktní spojitosti a kategorii vlivu, založil v Bratislavě, Brně a Praze působící **Frank Wollman** (1888-1969) svou teorii na srovnávání tvarů (*eidologie*). Podobně koncipoval svou komparatistiku původně ruský formalista **Viktor Žirmunskij** (1891-1971), který zkoumal mimo jiné lidový epos a milostnou lyriku v několika kulturních areálech. Tato pojetí vytvářela materiálovou bázi pro další zobecnění, která vedla až **k představě světové literatury budované induktivně, zezdola, na konkrétním literárním materiálu**.

Oproti uvedeným pojetím světové literatury (intuitivně interpretační, axiologické, aditivní) se v bývalém SSSR v práci *Světové literatury* objevila jiná koncepce, která je vyložena v předběžných úvahách **I. G. Něupokojevové** *Istorija vsemirnoj literatury*. Něupokojevová zastává totiž názor, že světová literatura není výsledkem ani aditivní, ani axiologické koncepce, nemůže to být ani mechanický soubor děl, ale že je to **nejvyšší zobecnění literárního procesu**, v němž musejí být obsažena vlastně všechna díla v podobě obecného vzorce. Současně si uvědomuje důležitost **přístupových cest** k této obecnině, tedy **tranzitivních (přechodových) obecných kategorií**. A také zastává stanovisko myšlenkové kontinuity, takže do svého inventáře přebírá i starší, tradiční pojmy, jako je generální literatura (littérature générale, angl. general literature, něm. allgemeine Literatur, rus. obščaja literatura), jejímž tvůrce byl Paul van Tieghem, eventuálně příbuzné literatury. Něupokojevová mluví ovšem také o zónových komplexech a uvádí do celé problematiky geografický faktor.

V koncepci **Dionýze Ďurišina** (1929-1997) a pak v práci týmu, který po dlouhá léta vedl, se objevují další „schůdky“ směřující k světové literatuře: **zvláštní meziliterární společenství, meziliterárnost a meziliterární centrismy**.

O frekvenci těchto pojmů a jejich novou funkci se zasloužil projekt *Osobitné meziliterárne spoločensvá I-VI* (Bratislava 1987-1993), resp. Ďurišinova shrnující monografie *Čo je svetová literatúra?* (Bratislava 1993). Slovenský badatel je veden pevným metodologickým přesvědčením o definitivním rozpadu tradiční srovnávací vědy na tzv. klasickou komparatistiku zabývající se zjišťováním kontaktů mezi díly a autory

(kontaktologie) nebo typových podobností (typologie) mezi jednotlivými texty ve vztahu jednotlivých národních literatur a na novou disciplínu, jejíž předmět a pracovní metody pokrývají oblast meziliterárních zákonitostí, tj. sféru přesahů národní literatury k literatuře světové.

Pozvolna se tak utvářela teze, že vlastní bázi moderní literární komparistiky se musí stát jedině srovnávací historická poetika, která se místo genetických „vlivů“ a „kontaktů“ zaměří na výzkum typových analogií, pro které badatel používal pojem konvergence. Odtud již směřoval k zavádění geograficko-administrativních kritérií, které vyústilo do pojmů *zvláštní meziliterární společenství, meziliterární centrismus a meziliterárnost jako přirozené základny směřování ke světové literatuře.*

Cesta ke světové literatuře vede jednak přes intuitivní uchopení tohoto pojmu ve smyslu modernity jako univerzálního pohledu na literaturu jako takovou, která se novým přečtením některých textů stává majetkem celého lidstva bez ohledu na národní jazyky a státní hranice, jednak přes jednotlivé stupně srovnávání (komparace). Kromě tradičního srovnávání tématu (tematologie, Stoffgeschichte), idejí (Ideengeschichte) a později tvaru (srovnávací morfologie, podle Franka Wollmana eidologie) se definuje postup kontaktologický (mezi srovnávanými předměty je zjištěn kontakt) a typologický (kontakt nelze zjistit, jde o typovou podobnost srovnávaných předmětů). Pokud jde o rozsah, lze srovnávat jednotlivá díla, díla jednotlivých autorů, směry, celé národní literatury atd. Při srovnávání je vždy jedna strana cílem, druhá slouží jako srovnávací pozadí (například při zkoumání díla Karla Hynka Máchy můžeme jako srovnávacího využít díla G. G. N. Byrona).

Srovnáváním tak lze dospět k stále vyšší míře obecnosti: přechodovými pojmy jsou zde generální literatura (obecné rysy literatury vzniklé na základě srovnávání více než dvou národních literatur), příbuzné literatury (blízkost je dána etnickou, jazykovou, kulturní a historickou blízkostí, např. společenství slovanských literatur) a zónový komplex (např. středoevropský, západoevropský apod.; jde spíše o teritoriální, geografickou blízkost, nikoli o příbuznost etnickou, jazykovou apod.) K středoevropskému zónovému komplexu patří například literatura polská, česká, slovenská, maďarská, rakouská, slovinská, italská aj.; některé literatury přecházejí z jedné zóny do druhé – viz italskou literaturu, která osciluje mezi západoevropským a středoevropským zónovým komplexem).

Zdá se, že neobjektivnějším, ale také nejutopičtějším projektem světové literatury je zmíněné pojetí Dionýze Ďurišiny, který v uvedené sérii kolektivních sborníků, pro jejichž spoluautorství postupně získal slovenské, české, ruské, finské a italské komparatisty, vyjádřil vlastní koncepci srovnávacího studia literatur a také z něho vyplývající koncepci světové literatury. Na rozdíl od etnicko-jazykové nebo teritoriálně geografické blízkosti zdůrazňuje administrativně politický celek (např. společenství české a slovenské literatury rámci jednoho státu, blízkost kanadské anglicky a francouzsky psané literatury, švýcarské německy, francouzsky a italsky psané literatury, jihoafrické literatury psané anglicky a afrikánsky apod.). Meziliterární centrismy označují směřování národních literatur k tradičním, teritoriálně kulturním ohniskům (např. střední Evropa, mediteránní oblast aj.).

Všechny tyto pojmy představují cestu k **systemovému pojetí světové literatury**, k němuž lze dospět srovnáváním veškeré literatury, která kdy v našem světě vznikla, takže v obecnině zvané světová literatura bude vlastně přítomno každé dílo. Utopičnost této představy je dána jazykovou kompetencí a celkovou připraveností kolektivu badatelů, současně však ukazuje, jak by se mělo směřovat k vizi světové literatury, v níž by každá literatura, každé dílo bylo adekvátně přítomno.

Podstatným problémem na cestě k světové literatuře, jak ji chápe Ďurišinův tým, je historické poučení z neúměrného zdůrazňování tzv. velkých a malých literatur. V slovanském prostředí šlo například o citlivou otázku spjatou se snahami pangermánské ideologie ukázat na odvozenost slovanských literatur; v podobné situaci se však ocitaly i jiné literatury, které se

postupně emancipovaly z širšího rámce, například literatura ukrajinská, běloruská, obnovené literatury keltských národů, jinde například iberoamerické a hispanoamerické literatury. Na jedné straně lze pochopit až křečovitou snahu představitelů malých národů, jejichž literatury se jako samostatné utvářejí teprve krátkou dobu, na druhé straně zde platí to, že ani v literatuře neexistuje rovnoprávnost ve smyslu plnohodnotnosti: některé literatury, které se souběhem šťastných okolností mohly rozvíjet nepřetržitě delší dobu, vydaly zralejší plody a stimulovaly jiné literatury. I když se v dnešním globalizovaném světě předpokládá vzájemná propojenost literatur, nelze přehlédnout, že euroamerický civilizační okruh se od jiných okruhů výrazně liší: moderní literatura ukazuje, že je nejvlivnější a že se v jiných kulturních okruzích spojuje s domácími tradicemi, které jsou například v asijské oblasti podstatně starší (čínská a indická literatura). To ovšem nevypovídá nic o méněcennosti některých literatur nebo o nadřazenosti jiných: jde o konstatování faktu jako odrazu momentálního stavu; je také možné, že teprve nedávno se rozvíjející literatury, jejichž jazyk se kodifikoval v podstatě v současnosti, obsahují podněty, které nebyly dosud zpozorovány nebo na něž se nenavázalo: podle ruského estetika Michaila Bachtina (1890-1975) mají všechny tyto jevy šanci být ve „velkém čase“ vzkříšeny, neboť nic z toho, co se do literatury vložilo, nezaniká.

Kromě pojmu světová literatura, který, jak jsme naznačili, se může různě vykládat a různě definovat, existuje i pojem „světové literatury“, který má svou analogii v pojmu „světové jazyky“. V případě světových jazyků můžeme vycházet jednak z jejich institucionalizace jako oficiálních jednacích jazyků OSN, jednak z počtu mluvčích nebo z významu jazyka jako komunikačního prostředku různých národů: seznam tzv. světových jazyků pak nutně kolísá mezi angličtinou, francouzštinou, němčinou, španělštinou, ruštinou, snad i portugalštinou, čínštinou, japonštinou, arabštinou atd. Je však zřejmé, že slovem „světový“ se myslí především možnost, že onen jazyk je využíván i jinojazyčnými mluvčími a že se tu také počítá s celkovou autoritou jazyka a literární kultury.

U světových literatur je to ještě složitější: každá z tzv. velkých literatur, tj. literatur, které daly světu nejvíce podnětů, byla silná v určitých obdobích (italská v renesanci, francouzská v klasicismu, anglická v sentimentalismu, ruská v realismu), přičemž všechny byly velmi vlivné v průběhu několika set let – jiné literatury zasáhly do světového literárního dění poměrně krátce a v rámci určitého hnutí, směru nebo kulturní atmosféry (např. skandinávské literatury v období moderny).

Z těchto metodologických souvislostí vychází naše pojetí „světových literatur“, které je nutně – již vzhledem k poslání publikace a k předpokládanému čtenáři a uživateli – kompromisní. K charakteru našeho textu se vracíme ještě v samostatné vysvětlující ediční poznámce.

Hodnoty a rovnost v literatuře (Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota)

Ivo Pospíšil

Již na počátku zdůrazňuji, že Ivan Dorovský byl prvním z brněnských a pražských slavistů a komparatistů, který se stal členem tzv. Ďurišinoва týmu – my ostatní jsme ho teprve následovali po jeho výzvách i samostatně a také po proslulé Ďurišinově návštěvě Brna v roce 1992, kdy jsem s naším slovenským hostem strávil v bouřlivé debatě skoro tři hodiny – a pak ještě několikrát, také na slavistickém kongresu v Bratislavě o rok později. Nejen to. Dorovský byl oním platným členem týmu,

jenž si nejen osvojil týmovou metodologii a terminologii, ale rozvíjel ji, doplňoval a měnil. Jeho obor – balkanistika v širokém slova smyslu – mu k tomu skýtal četné možnosti a řekl bych, že právě Balkán mu pomohl již svým různorodým materiálem k artikulaci obecných otázek.

Zatím poslední soubor studií Ivana Dorovského *Slovanské meziliterární shody a rozdily* se znovu vrací k balkánskému okruhu,¹ ale v mnohem širších souvislostech.² Shrnuje jeho práce posledních několika let, které autor rozdělil do tří oblastí: první obsahuje studie věnované Balkánu a problematice jižních Slovanů, druhá se týká obecně metodologické problematiky meziliterárnosti a tradiční i „nové“ komparatistiky, třetí pojednává o problémech jihoslovanské moderny a postmoderny. Řekl bych, že Dorovského práce jsou – kromě několika jiných – patrně jedním z nejdůležitějších a současně kreativních pokračování v práci zvěčnělého Dionýze Ďurišina.

Základní patos jeho *Úvodu* přijímám.³ Balkán je vskutku nejen nedílnou součástí evropské kultury a civilizace, ale i součástí klíčovou. Navíc sám pojem Evropy je poměrně novodobý a podmíněný, modernizující některé aspekty spíše volní a ideologické povahy. Hodnotu balkánského kulturního společenství nelze zpochybnit, ale patrně nestačí, abychom konstatovali, že „...*Duch Balkánu tvoří nesmírná vůle a láska ke svobodě. Chce-li být balkánský člověk svobodný, potřebuje vzdělanost. Po staletí v něm trvá homérovský sen o žizni lidské duše po svobodě*“.⁴ To je však příliš obecné a patetické, než abychom to mohli bez připomínek přijmout. Představy o vzdělání jako bráně ke štěstí a svobodě tu již v západní Evropě v osvícenství byly a ukázaly se jako falešné iluze vedoucí často k násilí a válkám. Spíše bychom chtěli slyšet a číst, co je příčinou současných balkánských, zjemněle řečeno, katastrofických poměrů: je to pouze – jak se někdy tvrdí – odvěké a tradiční cizí vměšování (ať již je nazveme střetem německé, britské a ruské politiky v tomto měkkém podbřišku Evropy, nebo nějak jinak)? Každý komparatista – zejména ten, který zdůrazňuje recepční prostředí – by měl odpovědět, že nikoli, neboť zásah zvenčí nutně potřebuje k tomu, aby se uplatnil, připravenou půdu uvnitř – zdá se, že ta na Balkáně byla a je vždy až příliš zkyplená. Je tedy problém „homo balcanicus“ zjevně složitější, kontroverznější, bolavější: zde nám už okcidentální ani orientální diplomacie nepomůže, musíme ostře šlápnout do bahnitých půd i s rizikem, že nás pohltní. I. Dorovský ostatně v celém svazku na svém materiálu usiluje tyto bariéry ztéci a pojmenovat a racionalizovat nové jevy.

V tomto smyslu je nejotevřenější, i když stále poněkud zašifrovaná, stať *Co dal Balkán evropské a světové kultuře* parafrázující v názvu proslulý český svazek z roku 1940. I. Dorovský velmi správně poukazuje na řadu evropských předsudků o Balkánu (od negace pravoslaví až k hygieně), píše o Balkánu jako o smíšeném území, které syntetizovalo různorodé poznatky a tradice včetně antických a arabských, uvádí příklad staroslověnštiny a obou jejích písem, bogomilství a folklóru a hodnoty moderní a postmoderní literatury. Sama tato heterogenita by mohla vysvětlovat současné rozlomení Balkánu a jeho tragické rozštěpení, které však není ničím zcela novým; ale je to jen zprostředkované a odpověď je jen nepřímá, přesto však podstatná: na složité otázky málokdy bývají jednoduché odpovědi.

Josef Dobrovský, obrazně zvaný patriarcha slavistiky, inicioval tu de facto vše podstatné: týká se to také jižních Slovanů a tato tematika, jak Dorovský uvádí, není ve slavistice nová. Autor postupně probírá Dobrovského vztah k slovenistice (snad tu mohly být zmíněny i *Frízinské zlomky*, které si Slovinci v roce 2004 znovu reprezentativně vydali, přeložili, komentovali a vystavili – spolu s jinými „svými“ texty – v Národní knihovně), kroatistice, serbistice a bulharistice/makedonistice (bulharštinu viděl Dobrovský jako „pododdíl“ řeči srbské, podobně podle jeho vzoru P. J. Šafařík, později Dobrovský svůj názor změnil).

¹ DOROVSKÝ, Ivan: *Slovanské meziliterární shody a rozdily*. Brno 2004.

² Mimochodem, nedá mi to nepřipojit marginální poznámku: po smrti D. Ďurišina, s nímž mě a jiné poslední léta jeho života spojovalo přátelství, jež však rozhodně nelze zaměňovat s názorovou identičností, se usilovalo o založení *Společnosti D. Ďurišina* jako důsledně mezinárodní struktury. Byl jsem kdysi požádán o rozbor a ten jsem napsal. Odezvy jsem se již nedočkal, stejně jako členství v této společnosti. Vše dopadlo poněkud jinak, než jsme si původně představovali. Snad by bylo možné se k tomuto tématu (pokud bude vůle) – *sine ira et studio* – někdy vrátit, stejně jako k jiným věcem mezinárodní spolupráce, dnes již spíše pod tlakem současných evropských politických pohybů.

³ DOROVSKÝ, I.: *Slovanské...*, s. 7–8.

⁴ DOROVSKÝ, I.: *Slovanské...*, s. 7.

Stat' *Jazyk jako znak národa* je polemikou s názorem, že vznik spisovné makedonštiny je záležitostí období po roce 1945. Dorovský přesvědčivě ukazuje na to, že se spisovná makedonština utvářela postupně, nikoli sociologicky a administrativně, ale přirozeně z hloubi národního života a jazykového vývoje, a to zejména v tvorbě Krste Misirkova (*O makedonských záležitostech*, 1903): vznik spisovného jazyka je pak jasným svědectvím vzniku samostatného národa, který dokládá *Mluvnice spisovné makedonštiny* z pera básníka a jazykovědce Blaže Koneského (1921–1993). Kdybychom však otázku jazyka jako základního a snad i určujícího znaku národa formulovali obecně, zjistili bychom, že to vždy neplatí tak přímočaře: příkladem může být běloruský a do jisté míry i ukrajinský národ; oba mají sice spisovnou normu jazyka již dříve, ale v praxi užívají i jazyka jiného (ruština) nebo interdialektu (suržyk): znakem národa je tu tedy nejen jazyk, ale především ethnos, území a hlavně samostatný národní stát. Ještě zajímavější je příklad Irů žijících v Irské republice: ti se za národ ovšem pokládají jaksi samozřejmě, ale v podstatě irsky (tedy keltsky) nemluví; užívají irskou variantu angličtiny, která se koneckonců stala jedním z důležitých pramenů „General American“, tedy obecné američtiny, nejběžnější formy americké angličtiny (pro keltskou irštinu se někdy užívá pojmu „Erse“, častěji však jde o jazyk, jímž se mluvilo v západní části skotské Vysočiny (Scottish Highlands) prý obývané právě Iry, někdy také „Irish Gaelic“, zatímco „Irish“ je označení pro irskou angličtinu, stejně jako „Scottish“ pro skotskou angličtinu), i když se keltskou irštinou sporadicky mluví v západních částech ostrova a učí se jí povinně na školách; zde je podstatný rozdíl oproti waleštině – „Welsh“, kterou se ve Walesu mluví zcela běžně na všech úrovních a je pozitivně diskriminována, nebo v posledních letech oproti „Scottish Gaelic“, která má masivní podporu masmédií). Je tedy, podle mého názoru, problém jazyka a dalších komponentů formování národa dosud otevřený a historicky dynamický, i když by jistě bylo možné klást zcela legitimně otázku pevnosti, svébytnosti a perspektivnosti národního společenství, které sice má území, národní stát, ale nemá pevně ukotvený vlastní normovaný jazyk bezkonkurenčně ve všech sférách běžného užívání, jenž je třeba jen jednou z možností státně sankcionované jazykové komunikace, asi takovou nebo ještě menší, než jakou byla čeština na počátku 20. století na území Předlitavska.

Studie *Hrabákovo pojetí literární komparistiky*, která vychází z malé konference k Hrabákovu výročí organizované *Ústavem slavistiky* roku 2002 a byla původně publikována v ročence *Slavica Litteraria* X 6 (2003), je podstatná v tom, že Dorovský v Hrabákovu hledá a nachází nejen to, co ho spojuje s Ďurišinem, ale také to, s čím se neztotožňuje.

Práce *O vztahu mezi lidovou slovesností a uměleckou literaturou* nereflektuje jen tradiční pojetí, ale čile reaguje na přetrvávající obavy ze zániku kulturních specifik v jednotné Evropě, kterou utvářejí spíše názory politologů neberoucích do úvahy, že něco jako kultura skutečně existuje, že jazyk je důležitým vehikulem národního vědomí a klíčem k pochopení chování jedinců, komunit i národních společenství, že jazyk, jímž sami píšou, do značné míry determinuje jejich vyjadřování a myšlení. Na dílech současných slovanských literatur, zejména jihoslovanských, ukazuje Dorovský novou fázi vstřebávání folklóru, nikoli v povrchových vrstvách, ale hlubinně jako poetologických principů, a to konkrétně na dílech Nikolaje Chajtova (1919–2002), Milorada Paviće (nar. 1929) a Jordana Radičkova (1929–2004).

Série studií o bilingvnosti, polylingvnosti, biliterárnosti, dvojdmosti apod. zahajuje stat' *O dvojdmosti a biliterárnosti v české literatuře*, v níž se autor věnuje zejména osudu emigrace, exilu a diaspory apod., mj. na příkladu Jaroslava Vejvody (nar. 1940, vl. jm. Jaroslav Marek) a Milana Kundery. Oba jako by představovali dva póly vztahu výchozí tradice a nového prostředí: nesmíme však zapomenout, že je to také dáno stavem a pevností národní kultury a silou diaspory či emigrace a také stavem tvůrčí individuality; k tomu navíc stačí jen srovnání české a polské, abychom si ozřejmili, proč se M. Kundera „musel“ stát francouzským spisovatelem, proč se J. Škvorecký nestal kanadským spisovatelem: toto může být docela módní bádání na další desetiletí.

V další stati vidí Dorovský úskalí a přínos biliterárnosti a dvojdmosti v tom, že to nejsou pojmy úzce nacionalistické, že „jejich podstatným a nezaměnitelným rysem je vlastně spojka *i* nebo *a*: je náš i jejich, je náš a jejich, je náš a vlastně patří všelidské kultuře a civilizaci“.⁵ K pojmu dvojdmost přiřazuje Dorovský také pojem tradice: jen ten, kdo tuto tradici, nikoli pouze jazyk, zvládne, může být nazýván dvojdmostým tvůrcem.

---

⁵ DOROVSKÝ, I.: *Slovanské*, s. 81.

I. Dorovský hodně vytěžil z hledání souvislostí mezi vztahem česko-slovenským a bulharsko-makedonským: je to hledání a nacházení smysluplné, plodné, přinášející nečekané průhledy a krátká spojení; nejsem si však zcela jist, zda autor vzal dostatečně v úvahu detaily těchto vztahů a jejich diachronii, ale také civilizačně kulturní rámce, v nichž se oba celky vyvíjely (Osmanská říše, Rakousko-Uhersko). To, co se zdá být na povrchu podobné, bývá hlubinně odlišné – nabízí se tu tudíž dost široké pole badatelské působnosti.

K řadě těchto problémů se I. Dorovský vrací v dalších statích tohoto okruhu, například v textu *O literárním bilingvistu a inverzní dvojdmosti*. Ve statí *O tzv. autochtonních a allochtonních literárních tvůrcích* se autor znovu vrací – tentokrát z jiné strany – k Milanu Kunderovi a jeho románu *L'Ignorance* (2000), jenž vyšel, jak známo, nejprve v překladu do angličtiny a španělštiny a teprve pak ve francouzském originále, a parafrázuje tu francouzskou kritickou debatu. Na to posléze navazují úvahy o bosenském spisovateli Aleksandru Hemonovi (roč. 1965) a dalších podobných jevech.

Své úvahy o slovanských meziliterárních shodách a rozdílech probírá autor v souboru tří na sebe navazujících statí: v první si všimá vzniku bosenské literatury, kam se promítly tradice historické, náboženské, multietnické a multilingvní, v druhé a třetí stati dále víceméně kultivuje srovnání česko-slovenské a bulharsko-makedonské.

Materiálově i jinak podnětné jsou studie o moderně a postmoderně v jihoslovanských literaturách: vyžádaly by si ovšem širších srovnání celoslovanských a světových, zejména v poetice a vývojových fázích (samostatnou práci tohoto typu nám autor ostatně slibuje).

Výbor studií Ivana Dorovského *Slovanské meziliterární shody a rozdíly* ve všech třech oddílech – jihoslovansko-balkánském, vlastním meziliterárním a modernisticko-postmodernistickém – představuje aktuální materiál a ostře polemickou látku, studující akutní situaci obecně kulturního paradigmatu současného světa. Je to téma současně módní, vyhledávané, řekl bych přímo konjunkturální: Dorovskému se je podařilo včlenit do širších synchronních i hlubších diachronních kontextů, aniž by opustil půdu a materiál, jež nejlépe zná. Je zřejmé, že souvislosti by bylo možné ještě rozšířit ve vztahu k Evropě a světu, nikoli textově, ale implicitně, aby o to více vyniklo balkánské či jihoslovanské specifikum, ale to všechno může ještě přijít ve spojitosti s novým materiálem a novými dobovými reakcemi. O únavě z metodologie jsem sice psal v sepětí s jinými věcmi, totiž ve smyslu opouštění teritoria literární vědy a směřování k filozofii a náboženství,⁶ ale cítím tuto únavu i zde, když čtu o úporném hledání stále jemnějších nástrojů klasifikace biliterárnosti, dvojdmosti apod.; je třeba tato „normativní“ hledání asi osvěžit silnějším spojováním s proměnou artefaktu jako takového, pro což jsem kdysi k nevelké libosti D. Ďurišina navrhol termín **interpoeticita**.

Také to je na studiích I. Dorovského cenné, že se jaksí v kruzích vracejí k již kultivované tematice, že ji stále obohacují, nově natáčejí, nahlížejí z různých zorných úhlů. Dokládají tím nejen fakt, že v literární vědě a vůbec v humanitních vědách často *nihili novi sub sole*, ale také to, že naše vědy nestojí na místě, že jejich pohyby se spíše než v náhlých zvratech dějí v povlnných krocích a posunech důrazu. Jsou stálou výzvou. *Hic Rhodus hic salta*.

Nakonec jsme si ponechali problém, který stojí v titulu našeho příspěvku, totiž studii *Dějiny světové literatury nebo dějiny světových literatur?* Vycházejí z názorů klasiků literární komparatistiky (E. R. Curtius), ale také současných badatelů (Z. Konstantinović), autor v závěru píše: „*Domnívám se, že dějiny světových literatur mohou být zpracovány a chápány jako soubor esteticky nejlepších děl, jež vznikla v jednotlivých deseti kulturních okruzích (zónách) v průběhu staletí. Přitom kánon nejlepších děl napsaných ve všech jazycích dané kulturní zóny objektivně určují výhradně nebo především příslušníci jednotlivých národních literatur dané zóny. Z těchto zonálních dějin literatur by pak mohly vzniknout dějiny světové literatury jako součást světové kultury a civilizace.*“⁷ S tím by bylo možné v něčem souhlasit, kdyby se zde stále neobjevoval jakýsi zastupitelský princip, který možná platí v parlamentě, ale rozhodně nikoli v literatuře, jejíž estetickou hodnotu nelze vymezovat pruhy země nebo státní politikou. Žádný kánon nemohou určovat jen příslušníci národních literatur dané zóny, kánon je nadnárodní, překračuje bezohledně jakékoli hranice, umění a estetika nepodléhají žádnému diktátu a jestli ano, tak jen dočasně. Žádná pozitivní diskriminace nemůže být stálým doprovodným

⁶ POSPÍŠIL, Ivo: *Změna literárněvědného paradigmatu: pokus o česko-slovenský dialog*. In: *Literatury v kontaktech (Jazyk – literatura – kultura)*. Brněnské česko-slovenské texty k slovakistice. Edd. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 2002, s. 21–33.

⁷ DOROVSKÝ, I.: *Slovanské...*, s. 49.

prvkem vývoje, snad jen jeho dočasným a pomocným prostředkem, neboť vývoj má své vlastnosti, k nimž patří i kategorie velikosti: co je velké, má automaticky výhodu proti tomu, co je malé – s tím nelze nikde nic dělat a výjimky jen potvrzují pravidlo. V případě literatury je to dáno mimo jiné velikostí národa, počtem mluvčích a čtenářů daného jazyka, historickým vývojem a jeho tragickými událostmi. Případ střední Evropy a Balkánu o tom svědčí zcela průkazně a lze jen spekulovat, co by bylo se srbskou, bulharskou či jinou jihoslovenskou literaturou, kdyby nebylo osmanské okupace, nebo co by bylo s českou literaturou, kdyby nebyly husitské války a Bílá hora (jednou ze spekulací je i ta, že po případné porážce katolické strany by čeština a její literatura zcela zanikly pohlceny v německém protestantském moři).

Đurišinoва koncepce světové literatury byla syntetická, tj. předpokládala, že světová literatura je soubor obecných, společných znaků světového literárního procesu: to by však znamenalo srovnat všechno, co bylo kdy na Zemi napsáno (tedy i to, co se nedochovalo), dojít ke shodám a rozdílům a formulovat pak světovou literaturu jako obecný literární genotyp nebo invariant. To je však utopie, i když to neznamena, že tato koncepce je špatná, naopak je to meta, cíl, k němuž se máme blížit. Na druhé straně nelze odmítat ani historicky podmíněné axiologické pojetí, tedy světovou literaturu jako soubor všeobecně uznávaných estetických a jiných (např. poznávacích, ideologických, didaktických) hodnot, který vzniká historicky a je historicky proměnlivý. Zde však žádné zastupitelství prostoru (zóny) nemůže hrát rozhodující roli (areál je užitečný jako realizační plocha literatury, jako průnik řady faktorů a jako prostředek lepšího a hlubšího poznání). Takto se prezentovala nejen jednotlivá díla, ale také celé národní literatury: proto pojmem „světové literatury“ jsme označovali ty národní literatury, které nejsilněji (až dosud) poetologicky působily – v důsledku různých, již zmiňovaných okolností.⁸ Které by do clusteru „světových literatur“ patřily, je jistě diskutabilní, je však zřejmé, že mezi nimi nebude ani makedonská, ani bulharská, česká nebo slovenská (Opakuji, že pojetí „světových literatur“ není totožné s pojetím „světové literatury“). Jestli tam bude polská, nevím, ale rozhodně bych její velikost nepoměřoval jen počtem nositelů Nobelových cen. To vše jsem vysvětlil v předmluvě k citované knize, jejíž význam byl víceméně didaktický, ale přesto se nezříkám její vědecké platnosti. Myslím, že tu i jinde je důležité vysvětlit si pojmy a připustit, že existuje i jiné pojmosloví, které netřeba apriorně odmítat, spíše se je snažit pochopit; jinak by se literární věda mohla stát sektou nebo kastou vyznavačů jediné správné víry: smyslem by však mělo zůstat přesnější poznání. Dobře chápu, z čeho vychází odmítání axiologických kritérií a v čem se zdá, že tento princip není spravedlivý (F. Wollman to několikrát vyjádřil jak ve *Slovesnosti Slovanů* z roku 1928, jejíž německý překlad jsem nedávno koeditoval,⁹ tak v *Methodologii srovnávací slovesnosti slovanské* z roku 1936; ukazoval význam slovanských literatur v silné folklórní vrstvě – na to navazuje i I. Dorovský), ale nelze jej nevidět nebo odsouvat. Myslím, že v tomto smyslu bychom se měli vrátit – o mnohé poučení a méně radikální – ke zpola zapomenuté diskusi o pojmu „vliv“, k diskusi, která byla kdysi započata i ukončena na stránkách *Slavica Slovaca*. Přesvědčení o hodnotách například slovanských literatur, které byly z různých mimoestetických důvodů v minulosti nespravedlivě snižovány, nesmí nyní vést k pojetí jakési apriorní rovnosti všech národních literatur, které jsou zastupovány svými nejlepšími díly: estetické hodnoty nelze zónově relativizovat, estetické hodnoty jsou vždy absolutní, nadnárodní, všelidské. To by snad nemuselo být pro nikoho urážlivé a čtenářská praxe nám to dosvědčuje. Rovnosti není ani mezi lidmi, ani mezi literaturami, každá je jiná a každá má jinou funkci a význam. Radím tedy vidět tento problém neemocionálně a historicky: to, co je dnes neznámé, může být v budoucnosti dominantní a naopak, nebo, jak to říkával M. Bachtin, vše vložené do literatury, může někdy „prožít svůj svátek vzkříšení“. Domnívám se tedy – při obecné akceptaci této studie I. Dorovského -, že v případě „světové literatury a světových literatur“, šlo o nedorozumění, což dokládá mimo jiné tato pasáž z autorovy studie: „Jestliže jsem dal do názvu svých úvah pochybovačnou otázku, pak jsem vycházel z toho, že se v poslední době objevily některé práce, které jsou označené jako dějiny světové literatury, třebaže do nich jejich autoři zařazují pouze dějiny

⁸ *Světové literatury 20. století v kostce*. Pod vedením I. Pospíšila zpracovali S. Dembická, J. Kovář (U I. Dorovského chybně jako „J. Kolář“), K. Křížová, P. Kyloušek a I. Příkrylová, Praha 1998.

⁹ WOLLMAN, Frank: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.

některých národních literatur, regionů a zón, s nimiž pracuje např. I. G. Neupokojevová a o nichž píše Ďurišin jako o termínech pomocných.¹⁰ Naše kniha nejsou dějiny literatury, nejsou to ani dějiny světové literatury, jsou to „světové literatury 20. století“. Proč tomu tak je, jsme se snažili vysvětlit výše: nelišíme se tedy v tom, co je tu kritizováno, ale v něčem zcela jiném, zásadnějším, totiž v pojetí poetologické hodnoty a poetologického působení.

Znovu jsem se s problémem rovnosti a hodnot literatury setkal v knize Jána Košky *Recepcia ako tvorba. Slovensko-bulharské literárne vzťahy (1826–1989)*.¹¹ Ředitel Ústavu svetovej literatúry SAV v Bratislavě Ján Koška je známý bulharista, nositel vysokého bulharského vyznamenání, slovenský komparatista, který stál také nablízku aktivitám zvěčnělého Dionýze Ďurišina. Jeho nejnovější kniha věnovaná 13. mezinárodnímu kongresu slavistů v Lublani (2003) má tři části, ale de facto se skládá ze dvou výkladových celků. Prvním je obecná, metodologická část počínaje úvodními články *Recepcia ako tvorba* a pokračuje základním půdorysem slovensko-bulharských literárních vztahů v letech 1826–1918 a dále až po současnost včetně objevování různých podob Bulharska a bulharské literatury.

Již na počátku autor zcela zřetelně formuluje své stanovisko, které je polemické i vůči literárním teoretikům, kteří vytvářejí koncepce a tvary, jež často protirečí reálným historickým faktům: „*Literárnu históriu nevytvára teória. Teória slúži histórii, nie naopak. Tento prístup založený na plnom rešpektovaní charakteru materiálu nadobúda súčasný zmysel v kontexte postmodernistických tendencií porovnávacej literárnej vedy. Podstatu týchto tendencií vidíme v úsilí o väčšiu individuálizáciu konkrétnych javov, vo ‚vyslobodzovaní‘ týchto javov z vymyslených konštrukcií, ktoré často zastierajú ich vlastnú štruktúru a skutočnosť (výraznosť, odlišnosť, jedinečnosť)*“.¹² To je správné, ale jde o to, abychom s vaničkou nevytili i dítě a nečinili tak podle hesla *theoria est ancilla historiae*: jde ovšem o oboustranné působení, v němž jde jen o míru zobecnění v známém trianglu literární kritika – literární historie – literární teorie, je ovšem pravda, že nadužívání materiálem nepodložených nebo jen slabě podložených teoretických schémat může vést k ignoranci konkrétního literárněhistorického materiálu a o tom Koška píše. Je to možná ještě jinak: teoretická schémata mají velkou schopnost přežívat, odolávat a deduktivně hledat své ilustrace. Je tedy nezbytné po určité době provádět literárněhistorické revize teoretických postulátů opětovným dotekem materiálu, prostě „novým přečtením“ starých textů – ovšem kromě subsumování textů nových, nově objevených nebo dosud nebraných v úvahu. Autor delimituje svou metodu jak od pozitivistické („vlivologické“), tak strukturalistické komparatistiky, odmítá také zkoumat jako relevantní okrajové jevy, ale zabývá se centrálními texty, které se spojují na základě tzv. interpretační analogie („*Interpretačná analógia je ‚obsahom‘, ktorý príjemca vkladá do obrazu*“).¹³ Samo slovo „vliv“ (slov. „vplyv“, „influence“) zasahuje podle autora do sfér fyzikálních jevů, odkud se rozšířilo; chápe se ve významu „*authority, moci, sily, příčiny, diktátu, pôsobenia na pasívny objekt, odkázanosti a závislosti prejavov. V literárnej komparatistike se ujali tieto poznatky ako skrytá metafora. Príznačný je najmä jej fyzikálny pôvod*“.¹⁴ V této souvislosti se sluší vzpomenout proslulé slovenské diskuse o pojmu „vplyv“ z roku 1979 na stránkách časopisu *Slavica Slovaca* – již tehdy byl tento pojem z literární vědy obecně a literární komparatistiky zvláště v podstatě vyobcován. Osobně se na to nedívám tak radikálně. Je zřejmé, že ve slově „vliv“ je ono „plynutí“, které může znamenat příliš mechanický kontakt a jistou míru násilí, ale slovo samo za to nemůže, spíše to, co do něj vkládáme. To, že pochází z jiné oblasti, než je literární věda nebo obecněji „humanities“, není podstatné: takto ostatně vznikala celá literárněvědná terminologie, tj. transformací, metaforizací původních významů. Je také charakteristické, že odpor ke slovu „vliv“ mají spíše ti, kteří se zabývají „malými“ literaturami – již slovo „malý“ může ovšem vyvolávat polemiky. Nicméně jedná se o běžnou terminologii Evropské unie, kde program Excellence na podporu „smaller languages“ s tímto pojmem pracuje; běžně se mluví o „minor“ a „major“ jazycích a literaturách, když už máme použít esperanto naší doby. Nemyslí se tím asi nic jiného než počet mluvčích a těch, kteří jsou schopni kód daného přirozeného jazyka „dešifrovat“, tedy „konzumovat“ i jeho výtvoři (literární díla) – s tím se asi nedá nic dělat. Dalším důvodem dělení na „větší“ a „menší“

¹⁰ DOROVSKÝ, I.: *Slovanské...*, s. 44.

¹¹ KOŠKA, Ján: *Recepcia ako tvorba. Slovensko-bulharské literárne vzťahy (1826–1989)*. Bratislava 2003.

¹² Tamtéž, s. 8.

¹³ KOŠKA, Ján: *Recepcia...*, s. 9.

¹⁴ Tamtéž.

literatury je to, že jsou literatury, které stimulovaly světový literární vývoj (do této chvíle) více a jiné zase méně – to je snadno dokazatelné. Nicméně nic to nemění na aktivitě a kreativitě přijímajících literatur, ale nechce se mi zaměřovat toho, od koho „stimul“ či „impuls“ pochází, s tím, kdo jej tvůrčím způsobem zpracovává a modifikuje, ať již to nazveme interpretační analogií nebo jinak. To, že akt recepce je aktem kreace, je nezpochybnitelné, je to však jiná kreace než sama kreace čili tvorba artefaktů, to je asi také nezpochybnitelné. Lze tedy říci, že s autorem si myslíme přibližně totéž, máme i stejné nebo blízké postoje, ale někdy užíváme různých metod výkladu a akcentujeme jiné věci – ostatně dialog je podstatou komparatistiky jako způsobu myšlení.

Striktně bych také dodržoval historicitu výkladu, tedy přesné názvy a původní jazyky děl, v nichž daná díla vyšla (jednou se zde uvádí známá Šafárikova/Šafaříkova práce v německém originále, podruhé zase v slovenském překladu). Myslím, že sporná nemusí být ani otázka, zda Šafárik/Šafařík byl českým nebo slovenským slavistou: etnický byl jistě příslušníkem slovenského národa, vzhledem k jazyku se však k němu může hlásit i česká a rakousko-německá slavistika: to podle mého soudu není na škodu, když nějaký autor pronikl svým vědeckým dílem do jiných prostředí, která ho přijímají za svého – ovšem u vědomí jeho nezpochybnitelné národní příslušnosti – neboť nejen u tvůrců krásné literatury, ale také vědecké literatury platí dvojdomost, event. vícedomost.

Právě Šafařík/Šafárik je pro Košku klíčem k slovensko-bulharským vztahům. Přesně ukazuje, jak vznikaly analogie Slováků jako středoevropských Bulharů a Bulharů jako balkánských Slováků ve vztahu k dominantní politické moci, současně však jak se tento stav v průběhu dějin spolu s měnící se situací Bulharů (samostatný stát) a politickou orientací intelektuální elity na Německo proměňoval. Byl to právě Šafárik, kdo se zabýval „minulými Bulhary“, tedy tradicemi (Bulhaři byli podle něho Slávosrbové řeckého obřadu), přikláněl se i k tezi o bulharském původu staroslověnštiny (makedonsko-bulharský původ, nářečí starých Slovanů v Bulharsku). Je zřejmé, že tato hra se slovy a tyto posuny, jichž si Koška bedlivě všímá, jsou však dost podstatné, neboť bývají často nepřesně modernizovány (zřejmá je také Šafárikova koncepce časové priority hlaholice a cyrilice). Klíčová je jistě také teze o turkotatarském původu prvotních Bulharů, dnes všeobecně přijímaná. Citlivá je také otázka etnického původu soluňských bratří – podle mého soudu zcela zbytečně, ale ukazuje se, že je i dnes důležitá, stejně jako slovanský původ Bulharů, i když jde o věc, která má svou historii, svůj vývoj. Domnívám se, že tyto věci třeba nahlížet bez emocí, spíše historicky než hystericky, ale z historie automaticky nevyvozovat model přítomnosti – to myslím, že autor úspěšně dělá. Historicitu není a nemůže být návodem, jak chápat současnost nebo jak vykládat současné jevy. Koškovi náleží obdiv za odvahu, s níž se do těchto citlivých otázek pustil.

Podstatnou složkou Koškova výkladu je „*objavovanie bulharskej literatúry*“, tj. hledání blízkosti obou literatur – zde mimo jiné připomíná „*Kukučínov dotyk s Vazovom*“, jež je mu svědectvím tendence ve vztahu slovenské literatury k bulharské, a to podobat se v samostatnosti, v národní individualitě, ale nikoli v ideově uměleckých řešeních. Je třeba ocenit, jak Koška nic nekaširuje, nezastírá, jak ve slovensko-bulharských stycích vidí nejen podobnost a blízkost, ale také frapantní odlišnosti a rezistence („*Sociálne a kultúrne utlačované Slovensko sa vo mnohom, no predovšetkým vo svojom verejnom živote nepodobalo oslobodenému Bulharsku*“).¹⁵ Koškovi se zejména daří paralela Vajanský a Vazov a výklad slovensko-bulharských styků v složité době konce 19. a počátku 20. století, kdy vztahy kulminují. Autor si také bedlivě všímá peripetií v slovenské recepci bulharské literatury, ukazuje na její druhy neúplný obraz. Na konci první části užívá Koška ve vztahu k slovensko-bulharským literárním vztahům pojmu „stimul“, který jsem použil – kromě spojení „poetologický impuls“: podepsat lze Koškova slova, že „*vzťahy stimulovania národnej, kultúrnej a umeleckej individuality nesmerujú k jednoduchému napodobňovaniu, k epigónstvu, ktorým sa umelecká činnosť diskvalifikuje*“.¹⁶

Studie z druhé části knihy se již zabývají konkrétními příklady: ve studii *Zrod básnika a potvrdenie jeho mena* se to týká Pavla Országha Hviezdoslava (1849–1921), ve stati *Dvojdomosť a tretia literatúra* je to přijetí P. J. Šafárika/Šafaříka v bulharském prostředí (zde se Koška dotýká citlivého česko-slovenského problému, že Slovák je v cizině považovaný za Čecha – to byl i případ Šafárika/Šafaříka; Koška vidí dialektiku tohoto bolestného problému podle mého soudu zcela správně. I když souhlasím s tím, že Šafárik by měl být chápán jako slovenský slavista, nemyslím, že by jemu

¹⁵ KOŠKA, Ján: *Recepcia...*, s. 55.

¹⁶ Tamtéž, s. 70.

nebo slovenské slavistice uškodilo, když si ho přivlastňují i jiné národy a prostředí – jak již uvedeno, dodává mu to na významu, ale jen tehdy, když se tím nezpochybnuje jeho národní příslušnost. Měli bychom to tedy vidět historicky, vzhledem ke státním útvarům, které za Šafárikova života existovaly a v jejichž rámci tvořil, aniž by to popíralo jeho slovenskost.

Ve studii o přijetí Vazovova románu *Zpod jařma* ve slovenské kultuře se Koška funkčně zmiňuje o problému vztahu názvů Slovensko, Maďarsko a Uhersko či Uhry: „*Ťažkosť vzniká už pro pomenívaní základných faktov (Slovensko, Maďarsko). „Uhorsko“ pokladám za názov zavádzajúci, keďže sa nedá preložiť do maďarčiny. Vytvára iba pre Slovákov zavádzajúcu konštrukciu, ilúziu akéhosi zloženého útvaru. Maďarčina nič také nepozná, ani svetové jazyky. Existuje len názov Maďarsko a historické Maďarsko.*“¹⁷ Zde myslím uhodil autor hřebíček na hlavičku, to je problém, který by ovšem měli – pokud to pokládají za nutné a nosné – řešit Maďaři, zatím tak – pokud je mi známo – příliš nečiní.

Třetí díl Koškovy reprezentativní publikace začíná studií *Slováci a Bulhari v literárnych vzťahoch* (1918–1989), pokračuje exkursem *Interpretačná analógia: august 68*, v níž Koška využil vlastního překladu poezie Atanase Dalčeva, který vyšel roku 1970, kde báseň *Vítr* interpretoval jako obraz intervence ze srpna 1968. Vypadá to pak jako specifický interpretační příběh, v němž se prostřednictvím předlohy interpretuje zkušenost přijímatele a naopak, v němž interpretace nemá vysvětlovat minulost a původ předlohy, ale současnost a původ překladu; interpretace působí jen v konkrétní recepční situaci, pak může „vyhasnout“. Živý, aktuální a politický ráz má studie o slovensko-bulharských vztazích v 70. letech 20. století i opět se vracějící bolestný problém zástupnosti (Češi – Slováci, Čechy místo Slovenska). Chtěl bych tu současně uvést, že problém tu mají – i když zdánlivě menší – i Moravané a Slezané. Česká republika, dříve „české země“, je v mluvené slovenštině, polštině, ruštině, ale také v češtině užívané v Čechách, často však pod tlakem z Prahy řízených masmédií i na Moravě a ve Slezsku, označována jako „Čechy“, „Czechy“ nebo „Čechija“, což ovšem také neoznačuje přesně celou zemi (nemluvě o pojmu Bohemia – to je pak ještě složitější vzhledem k německému „Böhmen“, „böhmisch“, kdy nejde o národní, ale zemský princip) a dokonce ani v oficiálním názvu státu nebo v tvrdě mediálně prosazovaném novotvaru „Česko“, který má již označovat celý nově vzniklý stát, nenajdeme po Moravě nebo Slezsku ani stopy. A sami Slováci se diví, že se některým nelíbí označení Čechy pro celý stát, tedy podobné „zástupnictví“ jako v případě označení Slováků za Čechy. Vím, jaké emoce přímo v Brně od rodilých Čechů narozených na Moravě vzbudil druhdy můj argument o adjektivu „český“, které patří jak k substantivu Čechy, tak k výrazu Česko s výsledkem, že Brno by pak nutně bylo jihočeské město, ale to je oproti česko-slovenskému problému vlastně jen nepodstatná drobnost, ačkoliv jak pro koho... Osobně bych radil k umírněnosti a hlavně toleranci – násilím se nikdy nic trvale nevyřešilo, ačkoli stále jsou lidé, kteří si myslí pravý opak a také podle toho konají – každý má právo na své pojetí a každý má právo být uznáván za toho, za koho uznáván být chce – to platí nejen ve vztahu česko-slovenském, ale obecně.

Knihy Jána Košky *Recepcia ako tvorba* je kniha napsaná diskusně, namnoze polemicky – a poněkud překvapivě pro toho, kdo zná autorův příslovečný klid – temperamentně a razantně, nicméně koncizně, metodologicky důsledně – není to však text uzavřený: jeho vlastní podstatou je vyvolávat další otázky, pít se po odpovědích, přemýšlet a budovat další koncepce. Koškova kniha je vskutku dobrým, významným, podnětným příspěvkem ke studiu mezislovanských vztahů a nejen bilaterálních: odkazy na Levinasova „třetího“ a „české“ partie tu nejsou náhodné. Tím se Koškova koncepce slavistická dostává nad rámec slavistiky k širšímu areálu střední Evropy a Balkánu. A to je půda sice mnohokrát prozkoumávaná, ale dosud neprozkoumaná, s mnoha bílými místy a nápisy *hic sunt leones* – je to také půda citlivá, bolavá. Jánovi Koškovi patří dík za to, že našel odvahu se na ni pustit – *sine ira et studio*.

Téma *Hodnoty a rovnost v literatuře* ukázané na příkladu dvou knih generačně blízkých slavistů a komparatistů, kteří se tak či onak zabývají Balkánem, manifestuje několik podstatných okruhů, ale jeden zvláště: areál Balkánu je citlivá půda, problém k dlouhodobému řešení, ale také jakási metodologická laboratoř, v níž se propracovávají obecné otázky a jež je přímo provokuje výjimečností svého geopolitického a kulturního prostoru, který začíná mít – spolu se střední a východní Evropou – klíčovou úlohu v úvahách konstruktérů Evropské unie budoucnosti, tedy i nás samých.

---

¹⁷ Tamtéž, s. 112.

Values and Equality in Literature (Two books and their inspiring value)

Ivo Pospíšil (Brno)
Summary

The author of the present study deals – in connection with Ivan Dorovský's jubilee – with the two books the authors of which analysed the problem of inter-Slavonic literary relations.

Ivan Dorovský himself analysed in his book *Slovanské meziliterární shody a rozdíly* (The Slavonic Interliterary Correspondences and Differences, Brno 2004) the category of interliterariness which was being cultivated by his friend and collaborator Dionýz Ďurišín in his team comparative conception. The kernel of his book consists of various Balkan studies in which he accentuates the intrinsic value of this cultural area. Taking into account Dorovský's tendency towards the full appreciation of Slavonic literatures in general and the Balkan (Slavonic) literatures in particular, the author argues with his conception of the area value representation linked with his and Ďurišín's approach towards world literature as an entity of autonomous cultural regions. He asserts that aesthetic values are absolute and indivisible and rejects the peculiar literary positive discrimination. From this point of view, he defends his own conception of „world literature and world literatures“ expressed in a team work published in 1999. According to his opinion, „world literatures“ gave the literature in the world the biggest number of aesthetic and poetological impulses. Slavonic literatures – due to their complicated historical and - very often – even disastrous development – were, naturally, not the richest givers of these impulses. Even the number of the Nobel prize winners for literature is not the significant argument in favour of the aesthetic strength of a particular national literature. There is no equality both in life and society, no equality is in literature and aesthetic values.

Dealing with Ján Koška's book *Recepcia ako tvorba. Slovensko-bulharské literárne vzťahy (1826–1989)* (Reception as Creation. The Slovak-Bulgarian Literary Relations, 1826-1989, Bratislava 2003) the author came to the conclusion that it was one of the most original, lively, emotional and argumentative book ever written on the delicate problems of inter-Slavonic literary contacts. In spite of this, he does not fully agree with Koška's vision of Pavel Josef Šafárik's „Slovakness“ as a scholar; he rather thinks that he belonged at least to three or even four scholarly communities (Slovak, Hungarian, Czech and Austrian-German). He also argues whether it is correct to identify real, genuine creation with its reception, reflection: reception, perception or reflection are creative, but they are not identical with creation itself.

Though his view of the two books is by no means idyllic or elegiac, the author of the present study appreciates Dobrovský's and Koška's successful, effective and impressive vision of Slavonic literatures as an important integral part of European and world art.

Komparatistika, poetologie a světová literatura (K metodologickým kořenům a souvislostem koncepce Ďurišínova týmu)

Ivo Pospíšil - Miloš Zelenka

V posledních letech se vlivná větev světové literární vědy znovu na vyšší úrovni a jinak snaží vrátit k pojmu a koncepci **světové literatury**. Je to především tým nedávno zesnulého slovenského literárního vědce **Dionýze Ďurišína**, který sjednocuje badatele různých národů a států, tým, jehož snaha hluboce reflektuje zásadní změny v našem světě a v lidském myšlení na

sklonku třetího tisíciletí. Zásadní úvahy o fenoménu světové literatury soustřeďují svazky, které vycházely pod názvem *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I-VI* (Bratislava 1987-1993), resp. Ďurišinovy shrnující monografie *Čo je svetová literatúra* (1992) a *Teória meziliterárneho procesu I* (1995). Projekt světové literatury je impozantní a studie publikované v jednotlivých svazcích, v Ďurišinově unikátní monografii a ještě v samostatně vydané studii *Svetová literatúra perom a dlátom* (1993), kde s badatelem spolupracoval výtvarník Ludwik Korkoš (zemřel 1992), mají jedinečný tematický a metodologický rozmach. D. Ďurišin se sám na jednom místě své knihy o světové literatuře zmiňuje o tzv. utopičnosti světové literatury. Dnes je zvykem používat slovo „utopie“ spíše pejorativně a dávat přednost pragmatismu. Přitom si však neuvědomujeme, že „neutilitární“ studium zákonitostí, např. meziliterárních společenství, je cenné samo o sobě. Ďurišin nerezignoval na sémantickou a konotační vágnost pojmu světová literatura, přirozený respekt daný dvousetletou tradicí moderního komparatistického myšlení překonával tvrdší úsilím nový jev systémově uchopit a pojmenovat, snahou vytvářet relativně stabilní soustavu kategorií, jimiž by světovou literaturu vyložil ve dvou komplementárně spojených rovinách: jako věcnou, objektivně uchopitelnou celistvost a jako teoretickou, proměnlivou reflexi, která nemůže být nikdy definitivně završena. Z badatelova projektu vyzařuje sebedůvěra a jistota vlastní cesty, která je pevná, současně však plná hledání a nespokojenosti se sebou samým, zároveň vědecký entuziasmus a radost z uvažování, která mnohdy sahala až za hranice fyzických sil. Je tu však i „badatelský klid“, *conditio sine qua non* každé seriózní práce. Literární věda - ostatně jako každá věda - má svůj vlastní řád, který souvisí se světem, společností, ale současně je autonomní. Hodnotová měřítka jsou důležitá, ale ve velké míře jsou i historicky proměnlivá, zatímco poetologická funkce umění, tedy to, čím to či ono dílo přispívá k vytváření řádu umění, jeho nástrojů a mechanismů, je stabilní a je testována nikoli desetiletími, ale staletími. Slovenský badatel je veden pevným metodologickým přesvědčením o definitivním rozpadu tradiční srovnávací vědy na tzv. klasickou komparatistiku, zabývající se kontaktologií a typologií ve vztahu jednotlivých národních literatur, a na novou disciplínu, jejíž předmět a pracovní metody zachytí oblast meziliterárních zákonitostí, tj. sféru přesahů národní literatury k literatuře světové.

Ďurišinův metodologický vývoj od referátu na 5. kongresu srovnávacích literatur AILC v Bělehradě (1967) až po současnost představuje překvapivou a zároveň logickou cestu. Na jedné straně zavržení klasické komparatistiky s její pozitivistickou „vlivologií“, odmítnutí její terminologie včetně frekventovaného pojmu „vliv“ (v *Teorii literárnej komparatistiky* z roku 1975 navrhl náhradní pojem recepce-kreace), na druhé straně návaznost na historickou poetiku A. N. Veselovského, na jejímž odtabuizování se významně podílel, a široce chápané strukturální myšlení reprezentované osobnostmi Franka Wollmana a badatelova učitele Mikuláše Bakoše. Původní školení rusisty a Bakošovo působení zprostředkovalo kontext ruského formalismu (ačkoli samotný badatel jej vehementně popíral), který byl v slovenském literárním myšlení zakotven ještě ve 40.-50. letech (i později) trvaleji než v českých zemích, kde dominovalo působení literárněvědného strukturalismu J. Mukařovského a R. Jakobsona (v té době se již distancujícího od formalistických počátků). Odtud patrně pramenil i Ďurišinův soustředěný zájem (analogicky se vyvíjeli i jeho generační vrstevníci N. Krausová, F. Miko, A. Popovič aj.) o slohovou a druhovou problematiku včetně translátologické transformace v literární komparatistice. Z této metodologické orientace pozvolna krystalizovala teze, že vlastní bázi moderní literární komparatistiky se musí stát jedině srovnávací historická poetika, která se místo genetických „vlivů“ a „kontaktů“ zaměří na výzkum typologických analogií, pro které badatel v souladu s V. M. Žirmunským používal pojem konvergence.

Třeba zdůraznit, že Ďurišin nešel obvyklou cestou literárních teoretiků: názor na antivědeckost kompromisu se postupně projevil v odmítnutí obvyklé metodologické inovace. Pravidelné organizování věcných diskusí nejen s kruhem blízkých spolupracovníků a vydávání

monotematických čísel Slavica Slovaca, v nichž vědecký kolektiv dospěl k zpochybnění pozitivistické teorie „jednosměrných“ vlivů, vedlo až k potřebě přehodnotit vlastní práci a také k odvaze toto rozhodnutí přijmout. Krajním bodem se tu stala rezignace na tradiční pojetí literární komparistiky s její klasickou srovnávací metodou, kdy teze a východiska ztrácely svou instruktivnost: „Bol to najťažší okamih môjho osobného vývoja, ale aj vývoja vednej disciplíny, ktorú som budoval,“ priznal Ďurišin v rozhovoru pro Literárny týždenník. Tím se jeho cesta odlišila od koncepce českého kolegy S. Wollmana, který pevný metodologický „základ“ komparatistických a slavistických oborů zpřesňoval precizní teoretickou argumentací jednotlivých aspektů srovnávacího výzkumu, jeho „stárnoucí“ termíny oživoval novou funkčností. Právě v chápání teorie systému lze pozorovat analogie i zásadnější diference mezi oběma koncepcemi, které obdobně reagují na postmodernistickou krizi evropského racionalismu zpochybňující možnost objektivního poznání, na agresivnost některých recepčních teorií vysvětlujících příjem literatury jako fakt individualizovaného vědomí bez nároků na jeho zpětnou verifikaci. Reflektující postoj obou badatelů zdůraznil těsnější odkrytí a interpretaci vzájemných zákonitostí podmíněných typologických i genetických vztahů a souvislostí, přesvědčení, že výzkum meziliterárního procesu musí vycházet z připraveného teoretického podloží, tj. z konkrétních „instrumentů“ a hodnotících kritérií. Ďurišin i Wollman odmítají pojetí světové literatury jako mechanické sumy děl či výběrového panteonu klasiků. Naopak shodně považují tento vrcholový fenomén za systém systémů; přesto je u Wollmana světová literatura chápána převážně geneticky, tj. jako mnohostranný útvar vzniklý z konkrétních děl, „ktorej prekročili miestny a národný rámec svojimi medzinárodnými koreláciami a dostávajú sa do svetového povedomia prostredníctvom nadnárodných subsystémov, motivovaných jazykovou a etnickou príbuznosťou, kultúrnou symbiózou...“ K odmítnutí hodnotově binární opozice „národní literatura - světová literatura“ (S. Wollman v této souvislosti tvrdí, že „komparatika respektuje národní literaturu jako historický fakt a hledá světovou literaturu jako vědecký postulát“) zde přistupuje minuciózní terminologická argumentace specifikující „literaturu celého světa“ v smyslu amorfní sumy všech uměleckých výtvorů a světovou literaturu jako selektivní informaci definovanou svou funkčností a distinktivním rysem hodnoty, z níž je eliminováno kritérium atribuce, pokud implikuje „nadřazenost“ či podřazenost“ některých slovesných formací. Systémový přístup F. Wollmana vede k předpokladu genetické existence obecného vývoje celostně chápané slovesnosti jako ústní tvorby a písemnictví ve všech vrstvách její stratigrafie, což mj. podle badatele potvrzuje i současná globalizace masového šíření literárních výtvorů.

Ďurišin, jak jsme se již v úvodu krátce zmínili, pojímá světovou literaturu procesuálně, historicky proměnlivě: jako postupný a vpřed kroužící pohyb na synchronní a diachronní ose meziliterárního procesu, při němž si literatura ve své celistvosti uvědomuje své poslání, svůj smysl, svou antropologickou dimenzi. Světová literatura je tedy postupný a nikdy nezavršený proces sebeuvědomování potenciálních i již realizovaných kvalit literatury, proces, v němž literatura vyjevuje sama sebe.

Ďurišinův projekt *Osobitné medziliterárne spoločensvá I-VI* zároveň znamenal zásadní odmítnutí europocentrického modelu literatury: rozmanitý materiál asijských, afrických, severo- i latinskoamerických literatur přispěl k vymezení meziliterárních společností nejen v teoretickém aspektu, ale i v diachronním, vývojovém pohledu. Zajímavý a nosný je pokus o typologickou a usouvztažňující klasifikaci literárněhistorických jednotek meziliterárního procesu od konkrétního díla přes národní literaturu až k vrcholovému a často zpochybnovanému fenoménu světové literatury. Současně se zde projevil „staronový“ aspekt Ďurišinovy metodologie: vytváření systematiky abstraktních modelů a schémat - graficky prezentovaných pomocí geometrických obrazců; později vizualizace zasahovala i celkové výtvarné řešení samostatně i kolektivně vydávaných publikací. Většinou vzdušný tvar rostliny, květiny,

dynamicky protažený vzhůru od vertikály a plasticky evokující představu heterogenního prostoru, signalizoval nejen exaktnost kontemplací, ale i schopnost abstraktní pojmy (např. opozice národní literatura - světová literatura) vyjadřovat obrazně. Racionální přístup tedy nevyklučoval intuitivní, tvořivé myšlení, s čímž souvisel i princip segmentace a hierarchizace vědeckých textů (rozdělení na souvislý hlavní text a na poznámky kladené na okraj), který používali již středověcí scholastici ve 12. století. Jako by zde existovala - na první pohled pro Ďurišinu pracovní metodu překvapivá - kontinuita s neoplatónskou iracionální tradicí, kde obraz i jakákoli výtvarná představa je kategorií pravdy a abstraktní ideou, kterou nelze přímo vymezit. Je známo, že Platón často srovnával tvořivou práci básníků, vědců a malířů, jeho alegorická interpretace idejí proto zahrnovala významotvorný vztah mezi obrazným znakem a tím, co tento znak představuje.

Jestliže četní recenzenti tohoto obsáhlého projektu zdůrazňovali fakt, že Ďurišín úspěšně narušuje teoremata klasické komparatistiky, lze toto tvrzení konkretizovat v tom smyslu, že se jedná o nové chápání a využití srovnávací metody, která byla v literárněhistorických syntézách dosud realizována jednosměrně, lineárně: dílo jedné literatury působí na dílo jiné literatury v kauzálně genetickém vztahu, kde „vysílající“ hodnota, ať již ozřejmovaná historicky či esteticky, stává se závazným modelem, interpretační normou. V sociokulturním prostoru (jevově vždy daném geograficky) však řada procesů působí nejen následně, ale na principu transaktivity, v interakci, ve vzájemné, komplementární součinnosti, kde „záměrnost“ se střídá s potenciální „nedourčeností“, sjednocující „systémovost“ s „chaosem“ jako dezintegrujícím činitelem. To vše probíhá v „mikrokosmu“ konkrétního textu, ale i v rovinách vyšších - meziliterárních, kde díla - řečeno s M. Bachtinem - vstupují s jinými díly do souhlasného či konfrontačního dialogu. Právě toto permanentní „mnohohlasí“, v němž zaznívá rovnocenně a obousměrně bez jakýchkoli apriorních znamének a „uzávorkování“ např. odpor, námitka, přitakání, podpora apod., se stává předmětem Ďurišinova soustředěného zájmu, direktivou, dobrovolně přijatou početným autorským kolektivem sjednoceným pojetím meziliterárnosti jako badatelské platformy pro poznání nejvyšší literárněhistorické jednotky, tj. světové literatury.

Šestisvazkový komplet, který jednak prohloubil pojmoslovný aparát meziliterárního procesu, jednak metodiku zkoumání tohoto fenoménu, přinesl celkem 84 studií od 57 badatelů z rozmanitých univerzit a akademií věd (Bratislava, Budapešť, Moskva, Petrohrad, Praha, Skopje, Tallinn, Taškent, Záhřeb aj.). Jestliže každý svazek má své významové těžiště dané záměrem editora, který byl v průběžném pracovním kontaktu se svými spolupracovníky, nedá se hovořit o monotematických sbornících: samotné téma - zákonitosti meziliterárního procesu na materiálu zvláštních meziliterárních společenství - je natolik široké, že prakticky vylučuje možnost koncentrace zájmu desítek vědců na úzce specializovaný problém. Navzdory tomu lze v jednotlivých sbornících najít dominantní rysy: první svazek projekt představil a nastolil základní metodologické teze, druhý upřesnil kategorie meziliterárního procesu. Třetí díl zachytil problematiku národních literatur, čtvrtý směřoval k fenoménu světové literatury, pátý svazek analyzoval meziliterární společenství slovanských literatur v nejrůznějších kontextech a poslední sumarizoval výchozí pojmy a principy.

Pojetí zvláštních meziliterárních společenství je prostoupeno kategorií **meziliterárnosti**. Například na materiálu literatur bývalého SSSR ukázal D. Ďurišín na intencionální, programovou komplementarizaci, která je konstitutivní složkou historického vývoje juvenilních (mladopis`mennyh) literatur. Kategorie meziliterárnosti však současně zahrnuje i negativní, rezistentní, divergentní faktory, kterým jsou nejen dokladem rozpadu dosavadních meziliterárních společenství, ale často právě naopak nevyvratitelným znakem jejich existence. Ostatně programová, intencionální divergence není ničím jiným než reakcí na sílící centrismus meziliterárních společenství. Odpor k přejímání vývojových impulzů a naopak

programové vysunování z meziliterární komunity mohou samo společenství na jedné straně rozkládat, na druhé obohacovat jeho možnou existenci na jiných základech, s posuny důrazu, a přestavěnými interrelacemi. Intencionální divergence a rezistence se většinou dostávají až na vyšších úrovních integrace zvláštního meziliterárního společenství: snaha o vytržení z tohoto společenství je projevem vyšší úrovně meziliterárnosti, kdy tyto komunity dospívají k vývojovému klimaxu.

Podstatnou subkategorií meziliterárnosti pak jsou **meziliterární centrismy**. Zatímco pro minulost byl charakteristický euro(po)centrismus, který se prosadil i v Severní Americe (USA, Kanada - mluví se o euroamerickém centrismu), v současnosti v odporu vůči eurocentrismu vznikají jiné centrismy, např. afrocentrismus, hispanoamerický centrismus aj. Myšlenka centrismu není výlučně evropská, resp. euroamerická - podobné představy vznikaly např. v Asii, ale i v Rusku. Nicméně díky evropské expanzi se s představou centrismu pracovalo ponejvíce právě na půdě Evropy. Představa euroamerické civilizační entity jako centra všehomíra vznikala postupně od helénismu, přes Imperium Romanum a středověký křesťanský univerzalizmus, renesanční titánství až po kolonizační expanzi. Centrismy jsou přirozeným projevem dějinného pohybu, který je založen na dialektice jako boji protikladných sil. Na ošidnost centrismů poukázala řada autorů, včetně ruského orientalisty N. I. Konrada - nejde však jen o posuzování této kategorie, ale spíše o zjištění její poznávací nosnosti, neboť literární centrismy vyvolávají přirozenou reakci, rezistenci, divergenci a jsou tedy hybateli literárního vývoje a tím i prostředníkem v utváření představ o světové literatuře. Konradova práce *Západ i Vostok* zdánlivě tradičním a badatelsky neefektivním, nicméně zajímavým způsobem prezentuje světovou literaturu v souvislosti s ideou univerzalizmu jako ucelenou literárněhistorickou kategorii, přičemž zároveň postuluje perspektivy jejího vývoje. Konrad kategorii světové literatury traktuje ve dvou komplementárních rovinách: 1. ontologicky jako historicky se vyvíjející formu existence literárních děl a jejich relací: světová literatura zde označuje pevně neohrazenou množinu uměleckých výtvorů, která se reálnou entitou zahrnující literatury celého světa stává již od starověku, od vzniku univerzalistických idejí spjatých s osobou Alexandra Makedonského, a to i přes skutečnost, že zde světová literatura ještě nemá globální charakter. 2. epistemologicky ve smyslu badatelské perspektivy jako specifický aspekt pohledu na literární komunikaci, v níž jsou nalézány jisté ideje: kategorie světové literatury v tomto pojetí spočívá, jak upozorňuje přední znalec Konradova díla E. Czuplejewicz, „na poszukiwaniu w zjawiskach literackich (w literaturze) znaczenia wcale nie najogólniejszego...lecz znaczenia istotnego - z punktu widzenia największej części i w najoszerniejszym kontekście.“ ( ) V Konradově chápání kategorie světové literatury filozoficky představuje hodnotový ekvivalent obecných idejí univerzalizmu, zároveň i vrcholnou formu bytí literárních vztahů. V obsahu světové literatury je přítomen výrazně antropologický podtext: dějiny světové literatury jsou dějinami hledání smyslu lidské historie, tím přesvědčení o jednotnosti a nedělitelnosti literatury vzniklé na různých kontinentech navazuje na goethovskou vizi univerzalizmu.

Jestliže konradovská představa kulturní rovnováhy mezi Západem a Východem na svou dobu podnětně nahradila monocentrickou koncepci polycentrismem, byla zde explicitně formulována kritika univerzality (*littérature universelle*), v tomto případě univerzality západoevropocentrické, v níž se pracuje s kategorií vlivu, tj. s představou, že od centra se šíří kulturní „vlny“ oplodňující údajný literární úhor. D. Ďurišin proto mluví o meziliterárních centrismech jako nástrojích poznání literárního vývoje, zdůrazňuje důležitost geografického faktoru, ale především celistvost badatelských kritérií. Na příkladu balkanistiky jako vědní disciplíny ukazuje na nutnost vnášet sem i jiná kritéria, mj. slohové, a sledovat domestikaci různorodých prvků, které se skrze heterogenní etnika ocitají v „balkánském kotli.“ Z tohoto hlediska jsou zajímavé také východoslovanské centrismy, a to už tím, že tvoří dominující vrstvu

rozsáhlejšího, jazykově, etnicky a geograficky rozsáhlejšího společenství. K rozpracování tematického okruhu tzv. mediteránního centrismu podstatně přispěl brněnský člen Ďurišinova týmu, slavista a balkanolog I. Dorovský v souboru studií *Balkán a Mediterán*, v němž pro teritoria vzdálenější středomořskému regionu razí termín „týl“. Z tohoto hlediska jsou týlovými zeměmi i Čechy, Morava, Slezsko, Polsko, ale také Ukrajina a Rusko. To má svou hlubokou logiku, i když v případě Ruska nejde často jen o kulturní „týlovost“, ale také o „týlovost“ ideologickou, subjektivně dotvářenou (Moskva jako třetí Řím).

V koncepci světové literatury Ďurišin podle našeho názoru volně vyšel z pojmu F. Wollmana, který tento pojem traktoval ve třech rovinách: 1. jako souhrn národních literatur celého kontinentu, 2. jako hodnotový výběr toho nejlepšího, co vzniklo v národních literaturách, 3. jako útvar zahrnující vzájemně determinované vztahy a souvislosti, tj. geneticky a typologicky podmíněné literární jevy, které fungují v meziliterárním procesu. Ďurišin ve shodě s F. Wollmanem považuje třetí vymezení za hlavní objekt srovnávacích výzkumů. Vytváří však naprosto novou koncepci struktury a funkce tohoto pojetí; dospívá k názoru, že světová literatura je konečný, ale nikdy nezavršený meziliterární fenomén, pohybující se na synchronní a diachronní ose slovesného vývoje. Ďurišin zároveň zavrhl osvědčený metodický postup „světová literatura očima národních literatur“, který má své relativní výhody a přednosti: vědomí pevného bodu, jímž se vstupuje na nejisté teritorium vyšší dějinné abstrakce, neboť libovolně zvolený literární fakt vývojové řady - většinou nerovnoměrné a asynchronní - lze vždy srovnat podle nejrůznějších kritérií chronologických, tematických, žánrových aj., na pružné synchronní ose s jevem analogickým či protikladným. Konstitutivní a variabilní znaky národní literatury tvoří relativně uchopitelný „centrismus“ (k němuž lze přistupovat různě, nikoli jej však a priori odmítat). Světová literatura nemá údajně svůj „jazyk“, i když přední světové jazyky jsou nástrojem rozšířené komunikace, včetně umělecké. Může mít však svůj obligatorní rys: je to vývojová historická hodnota či proměnlivější estetická dimenze, mýtus autora „navršený“ na jeho dílo, anebo obecně uznávaná idea vypreparovaná z textu a žijící ve vlastním, hermeticky uzavřeném světě. V Ďurišinově koncepci odpovídá světové literatuře jako věcně fungujícímu systému určitý afinitivní model - pojmová nadstavba jako myšlenkový systém. Vztah mezi světovou literaturou jako takovou a teoretickou reflexí tohoto literárního jevu je proto zákonitě diferencovaný a proměnlivý. V novém projektu *Meziliterárních evropských centrismů (1995-1997)* Ďurišin akcentuje typ meziliterárních společenství konstituovaných na objektivnějším, geografickém principu, který na rozdíl od variabilnějších, etnicko-jazykových kritérií „vyjadruje prirodzenú koexistenciu ľudských komunit“ prostřednictvím komunikačního transferu. Výzkum meziliterárních centrismů zkonkrétňuje a zviditelňuje fenomén světové literatury, protože klade důraz na její přirozené podsystémy - na zóny, teritoria, regiony, oblasti apod., tj. na územní celky spojené hlediskem společného sociokulturního prostoru, v němž funguje - řečeno van Tieghemovou terminologií - centrismus „generální literatury“; kde platí užší, těsnější integrovanost literárních tradic a poetik. Je zajímavé, že Ďurišinův pojem meziliterární společenství vznikl v jisté opozici a podstatném doplnění terminologie I. G. Neupokojevové: pojmů region (rozsáhlý komplex národních literatur sjednocený nejrůznějšími kritérii) a podřízeného pojmu zóna, resp. zónový komplex. Slovenský badatel se ještě v *Systematike meziliterárneho procesu* (Bratislava 1988) domníval, že region či zóna absolutizuje princip jednotícího geografického faktoru (nemusí přitom přihlížet např. k jazykově odlišnému specifiku zvláštních meziliterárních společenství), zatímco meziliterární společenství poskytuje možnost větší difference ostatních faktorů jazykových, etnických, politických apod. I. G. Neupokojevová v knize *Istorija vseмирnoj literatury* (Moskva 1976) rovněž odmítala názor, že světová literatura je výsledkem aditivní či axiologické koncepce, nemůže se tedy jednat o mechanický soubor děl, ale o nejvyšší abstrakci literárního procesu, v němž musejí být obsažena všechna díla, která svět zplodil v podobě obecniny, obecného paradigmatu. Uvědomuje-li si I. G. Neupokojevová důležitost existence tranzitivních

obecných kategorií, zároveň zastává pro Ďurišinovo pojetí diskutabilní stanovisko vědecké kontinuity spojující se mj. se staršími, tradičními termíny, jako byla van Tieghemova generální literatura (*littérature générale*), event. literatury příbuzné. Pozdější Ďurišinovo pojetí meziliterárních centrismů není jen mechanickým návratem ke geografickému principu ve vyšší významové perspektivě, ale kvalitativně a funkčně novým termínem, který logicky překračuje sféru meziliterárních společenství a tím objektivně indikuje představu vyšších, regionálních celků. Centrismy jako přirozené formy existence a fungování světové literatury, jak podotýká slovenský badatel P. Koprda, mají kořeny v Jaussově recepční estetice založené na vstřícné strategii příjemce, na horizontech jeho očekávání. Zatímco v centrismech jednotlivé literatury spolu „sousedí“, geograficky i komunikačně se dotýkají, jejich vzájemné poznávání se ze sémiotického pohledu realizuje metonymicky na základě vlastního zájmu, který může být i diskontinuální, v společenstvích meziliterární komunikace je motivována metaforicky: „...komunikácia môže prebiehať, lebo prijímajúca kultúra má osvojenú rovnakú hierarchiu hodnôt ako odosielaajúca, teda prijímanie prebieha na báze transformačného automatizmu vplyvu.“ (.....) Koprda s využitím terminologie amerického komparatisty E. Minera upozorňuje, že Ďurišinovo členění velkých meziliterárních procesů na meziliterární společenství a meziliterární centrismy je zároveň diferencí mezi metaforickou intrakulturností a metonymickou interkulturností. Tato diference v podstatě vytváří dva protikladné, komplementárně se doplňující modely světové literatury: první vycházející z meziliterárních společenství redukuje světovou literaturu na monokulturní jednotu, druhý, opírající se o teorii centrismů, díky recepčnímu aspektu postuluje světovou literaturu jako pomyslnou polycentrickou množinu, která uchovává individualitu jednotlivých částí, mezi nimiž výměna literárních hodnot probíhá jako dialog, v němž se přijímající kultura dobrovolně otevírá „jinakosti“, aby lépe porozuměla sobě samé. Paradoxně se tím Ďurišinovo chápání meziliterárních centrismů blíží hermeneutickému uchopení světové literatury, která zdůrazňuje moment recepční otevřenosti (vstřícnosti) a komunikační prostupnosti cirkulujících textů a idejí. Světová literatura se zde modifikuje v aspekt „světovosti“ jako víceúrovňový, pozvolný a komplikovaný proces vytváření axiologicky rovnocenné „meziliterární sítě“, jejímž prostřednictvím se realizuje nenásilný dialog světů a kultur protikladný masově šířené globalizaci. „Světovost“ vzniká sice jako výsledek subjektivní interpretační aktivity, ale také jde o prostou schopnost literárního jevu recepční stimul pozitivně a trvale přijmout. V konkrétní podobě „světovost“ jakéhokoli artefaktu se intenzivně vyjeví například při zjištění, jak individuální text zasáhl kulturně i poetologicky odlišné a geograficky vzdálené oblasti, mezi nimiž se hledají analogické komunikační plochy.

Ve své poslední knize *Teória medziliterárneho procesu I.* (Bratislava 1995) Ďurišin shrnul dosavadní poznatky, které již namnoze prezentoval v četných studiích a knižních publikacích. První kapitola *Medziliterárne spoločenstvá a medziliterárne centrismy - konkretizácia zákonitostí svetovej literatúry (Od národnej po svetovú literatúru)* líčí osobitou cestu od národní literatury skrze meziliterární společenství k tzv. meziliterárním centrismům. Autor tu v kostce formuluje dosavadní teze, znovu probírá terminologii a hlavní definice, které dílem najdeme v šestém svazku série *Osobitné medziliterárne spoločenstvá*. Dovídáme se tedy znovu o systému kategorií meziliterárního procesu, o mimoliterární subordinaci, vztahu ke kategoriím historické poetiky, ale také o periodizaci meziliterárního procesu, o urychleném vývoji, dodatečném včleňování, uměleckém překladu a jeho místě v meziliterárním procesu, sumarizaci a schematizaci. Sympatickým rysem těchto výkladů je mimo jiné to, že materiál hojně čerpá ze zkušeností literatur střední a východní Evropy včetně národních písemnictví bývalého SSSR. V druhé kapitole *Kategórie literárnohistorického procesu* Ďurišin dichotomizuje literárněhistorický proces na národně literární a meziliterární, jehož vrcholným bodem je světová literatura dosahovaná via mnohonárodní literatura, meziliterární společenství, zvláštní meziliterární společenství, standardní meziliterární společenství a meziliterární

centrismy. V pasáži o světové literatuře shrnul Ďurišin své výklady z vlastní knihy *Čo je svetová literatúra* (1992). Pro poznání složitého terminologického aparátu je důležitý seznam kategorií (s. 82-85). V třetí kapitole *Medziliterárne centrizmy - nová kategória medziliterárnosti* autor vykládá mezinárodní centrismy balkánských literatur, středomořských literatur, střeoevropských a severských evropských literatur. V literatuře jako vůbec v umění není „pokrok“ či směr vývoje dán ani tak vznikem naprosto nových kategorií: v literatuře nevzniká nic zcela nového, dochází toliko k restrukturační a novému funkčnímu zatížení již známých jevů, které novým pojmenováním a včleněním do nových souvislostí nabývají nového významu. Platí to i o literární vědě, včetně pečlivě vypracovaného Ďurišinoва pojetí světové literatury a cesty k němu skrze kategorie meziliterárního procesu: jde o usouvztažnění, nové včlenění a novou koncepci vznikající jiskřivým průnikem dosud známých, ale izolovaných a znehybnělých a tudíž nefunkčních nebo málo funkčních entit.

Z tohoto hlediska je Ďurišinoва kritika tradiční slavistiky, jak ji v této knize prezentuje, příliš příkrá: „**Slavistika** doteraz uskutočňuje svoje zjazdy tradičným spôsobom, ale aj tu možno pozorovať určitú neadekvátnosť ich organizácie v porovnaní nielen s minulým, ale aj so súčasným stavom daného vedného odboru. Preto aj na jednotlivých slavistických zjazdoch sa v kuloároch ozývajú podobné hlasy; ale čo je najpríznačkovejšie, programy jednotlivých sekcií, napríklad literárnej a azda aj iných, akoby strácali pôdu pod nohami. Prejavuje sa to aj v tom, že problematika literárnej slavistiky sa upína na tak trochu podozrivé „priveľmi slavistické“ zacielenie a špecializáciu. Vcelku sa literárna problematika povážlivo zužuje len na tzv. slavistické problémy na úkor rozvíjania odbornej, vedecky diferencovanej problematiky, ktorou žije literatúra a myslenie o nej. Mohlo by sa namietať, že slavistika sa stáva dnes už viac historickou než súčasnou vedou. Práve v tomto spontánnom zacielení na minulosť spočíva spomínaný problém. Literárna slavistika teda žije minulosťou; medzislovanské literárne vzťahy síce existujú aj dnes, ale ich jestvovanie stráca na životnosti, a to pre celkom objektívne príčiny uvoľňovania foriem spolužitia niekdajších slovanských kultúr a tým aj literatúr.“ (s. 91). Určitou možnosť oponentúry lze spatřovat v tom, že slavistika jako věda o slovanských národech a jejich duchovních produktech, v tomto užším vymezení jako věda o jazycích a literaturách slovanských národů (slovanská filologie), byla jak v lingvistice, tak v literární vědě iniciátorkou zásadních metodologických posunů. Koneckonců sám literární materiál této Ďurišinovery knihy mimo veškerou pochybnost dokazuje jednoznačnou orientaci na slovanské literatury. V tom nám stará dobrá slavistika bude určitě i v budoucnu užitečná: vždyť většina metodologicky produktivních literárních vědců má ještě i dnes slavistické vzdělání. To, že je slavistika vědou obrácenou do minulosti, může být pravda, ale záleží pouze na dalším vývoji a jeho subjektivním posouzení: zda se medzislovanské styky stanou funkčnějšími, aniž by omezovaly zkoumání jednotlivých národních literatur ve vztahu k evropskému a světovému literárnímu kontextu.

Dionýzu Ďurišinovi a jeho týmu se vytýkalo a vytýká, že abstrahuje od minuciózního zkoumání tradiční poetiky, od fungování literárního díla a jeho složek. Zatímco sociologické a psychologické metody zdůrazňují to, čemu R. Wellek a A. Warren říkají „extrinsic approach“, a technologické metody se orientují na „intrinsic approach“, protrhl Ďurišin bludný kruh tím, že vstoupil na jinou rovinu literární, resp. meziliterární komunikace, kam se tyto jevy subsumují, aniž by přestávaly autonomně fungovat. Vymanil se z mechanistické komparatistiky pozitivistické, geneticko-kontaktologické a typologické, uvedl do literární vědy nové souřadnice rýsující se na pomezí věd a stanul tak na samé hranici literární vědy. V tom spočívá jeho přínos. Ďurišin v této knize ukazuje, že studium individuálního textu nepostačuje, že artefakt nutno vidět jako průsečík a produkt meziliterárních sil a dostředivých kulturních souvislostí.

Zatímco vědecká koncepce S. Wollmana vyložená v řadě studií a monografií směřuje - na rozdíl od Ďurišinovy - k precizaci podnětů tradiční komparistiky a vychází z neustálého kritického poměřování generalizací materiálem, pražské Centrum komparistiky na Filozofické fakultě - na rozdíl od obou - integruje do komparistiky a pojmu „světová literatura“ hermeneutické principy. Pregnantně to vyjádřil V. Svatoň v úvodní studii *Historická poetika a její předpoklady v knize Epické zdroje románu* (Praha 1993), když se odvolává na stanovisko německých romantických myslitelů: „Světovost^o tu neulpěla na dílech jako fixní kvalita, ale vznikala jako výsledek jistého ‚porozumění‘, specifického způsobu interpretace. Představa o světové literatuře se tehdy vskutku neopírala o díla právě vznikající, ale spíše o nové chápání výtvorů z dávné minulosti [...] Pojem světové literatury se tedy u romantiků utvářel v souladu s novým čtením, novým způsobem chápání literárních výtvorů, jinak řečeno - s tím, že byla objevena nová významová dimenze umění.“ (s. 8-9). Z toho do jisté míry vychází i koncepce sborníku *Román a genius loci* s podtitulem *Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře* (vroučení neuvedeno, jde asi o rok 1992). Prostorovost Ďurišinovy koncepce, která je založena na utváření větších celků a jejíž rozsah je přímo úměrný generalizaci směřující k světové literatuře, naráží v pojetí Centra komparistiky ve studiích V. Svatoně a D. Hodrové na pojetí prostoru jako kulturní a umělecké kategorie, která poskytuje klíč jak k morfologii a smyslu individuálního artefaktu, tak k porozumění kulturnímu proudění, v jehož atmosféře vzniká. Brněnská komparatistická škola, jejíž nejstarší představitelé byli přímými žáky F. Wollmana, směřovala od geneticko-kontaktologické komparistiky k typologii a k využívání filozofických podnětů (fenomenologie, hermeneutika), ale vždy spojovala srovnávací přístup s přístupem směřovým a především genologickým. Na důležitosti tohoto „československého“ nebo středoevropského kontextu, do něhož Ďurišinovy koncepce vstupovaly, nemění nic ani to, že se tato pojetí spíše mýjela, než aby vstupovala do plodného střetu nebo vzájemně se korigující polemiky.

Ďurišinově koncepci lze vytýkat i to, že poněkud „uzávorkovala“ nejen reálné, proticentristické a antigeneralizační proudy v samotném textu, které brání, aby zvláštní meziliterární společenství, meziliterární centrismy a sama kategorie meziliterárnosti vytvářely úhledné struktury (jak to na strukturalismu kritizuje dekonstruktivismus), ale také individuální artefakt a dění v něm a zaměřila se na slovesné makrostruktury: vysoká míra zobecnění přitom někdy pomíjí důležité slohotvorné „detaily“, jak na to upozornily minuciózní studie samotných členů týmu. Umění dosahuje maximálně možného zobecnění jen v podobě co největší konkrétnosti; věda o umění proto nemůže ulpívat pouze na obecnosti, ale musí ji s touto konkrétností permanentně konfrontovat. Tato souvislost je ostatně podstatou jakékoli vědy o umění. Objevuje se tedy nutnost překlenout tuto prostoru nalezením nových průniků. Ve studii *Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti* (*Litteraria Humanitas V*, v tisku) jsme se pokusili na tuto skutečnost upozornit. Do kategorie meziliterárnosti by se měly intenzivněji zapojovat textově negativní, rezistentní, divergentní faktory, které jsou nejen dokladem rozpadu dosavadních meziliterárních společenství (například literatur národů bývalého SSSR), ale často právě naopak nevyvratitelným znakem jejich existence. Odpor k přejímání vývojových impulzů a naopak **programové vysunování, únik** z této komunity mohou samo meziliterární společenství rozkládat, ale současně - paradoxně - obohacovat jeho možnou existenci na jiných základech, s posuny důrazu a s přestavěnými vzájemnými relacemi. Intencionální divergence a rezistence se většinou dostávají až na vyšších úrovních integrace zvláštního meziliterárního společenství: snaha o emancipaci až odtržení od tohoto společenství je projevem vyšší úrovně meziliterárnosti, kdy tyto komunity dospívají k vývojovému klimaxu, křížovatce, na níž musejí hledat nové impulzy z jiných komunit, které mohou - přirozeně i působením meziliterárních, obecně kulturních, ekonomických, politických a administrativních faktorů - vést k dezintegraci meziliterárního společenství nebo k jeho obohacení a posílení na jiných základech a v jiné vztahové struktuře. Často to, co se nám dnes jeví jako náznak rozpadu zvláštního

meziliterárního společenství, může se v časové perspektivě objektivně ukázat jako směřování k bohatšímu, vnitřně diferencovanějšímu celku. Nejednoduchost vztahů a dezintegrační dynamiku zvláštních meziliterárních společenství doložily ostatně i studie o jihoafrickém a švýcarském zvláštním meziliterárním společenství ve sbornících Ďurišinova týmu. Smysl tohoto postupu spočívá v tom, že se budeme stále více zbavovat „idylického“, nekonfliktně unifikujícího pohledu na kategorii meziliterárnosti: naopak hybným momentem se stane konflikt, divergence, rezistence a pokusy o přestavbu společenství, o vysunování jednotlivých složek mimo jeho rámec.

Druhým momentem, který stojí za zvýraznění, je realizace meziliterárnosti přímo v jednotlivých uměleckých dílech na úrovni tematické a tvarové výstavby, které bychom mohli tradičně označit jako poetiku. Projevy meziliterárnosti přímo ve struktuře díla - tedy **interpoeticita** - jsou také implicitním dokladem neoprávněnosti tvrzení o přílišné abstraktnosti koncepce zvláštních meziliterárních společenství (interpoeticitu jsme ilustrovali na dílech Č. Ajtmatova, J. Rytgeva a A. Kima).

Ďurišinův soustředěný zájem tenduje k objektivistické linii moderní srovnávací vědy: v tomto pojetí nejde o mechanické rozdělení na „littérature comparée“ a „littérature générale“ (na tuto umělou bariéru poukázal již René Wellek), ani o absolutizaci či upřednostnění kontaktové genetiky vztahů nebo typologických souvislostí, ale právě o zjištění celistvě uchopené, víceúrovňové a variabilní (axiologicky rovnocenné) „sítě meziliterárnosti“ jako podmíněných zákonitostí a individuálních nahodilostí působících v rovině nadnárodních literárních celků. P. Koprda zdůrazňuje, že Ďurišinova představa světové literatury jako „sítě meziliterárnosti“ je podmíněna komplementaritou jak ryze vnitřněliterárních, kontaktové vývojových činitelů, tak mimoliterárních, kontaktujících prvků: zatímco první mají převahu v etnicko-jazykových společenstvích, geograficko-společenské determinanty se zviditelňují převážně v centrismech. Třeba však zdůraznit, že tato badatelská intence je spíše „reálným ideálem“, k němuž budou jednotliví účastníci projektu vědomě či intuitivně směřovat; proto je tu na první pohled zřejmý a explicitně manifestovaný optimismus vědeckého úsilí, který se bude potýkat s překážkami technického rázu, se zažitou „technologí“ klasického srovnávacího myšlení: to mimo jiné postřehl právě R. Wellek soukromě reagující na Ďurišinovu monografii *Čo je svetová literatúra*, kdy s jeho premisami vše souhlasí, současně však upozorňuje na jazykové bariéry: „I did receive the book of Durisin, which, on the whole, I agree with wholeheartedly. I would only feel that Durisin is too optimistic when he believes that the comparative view can be extended in practice to Oriental and finally to any kind of literature. I agree with him in theory, but assure him that in American conditions, asking for an excellent knowledge of French and German is a realizable ideal, while Oriental languages could be asked only of recent immigrants and certainly natives of that country.“

Konec 20. století s pádem železné opony a bipolárního světa přinesl novou konjunkturu tzv. sociálním vědám, jejichž výsledky jsou i ve vztahu k meziliterárnosti, meziliterárním centrismům, a konceptu světové literatury relevantní i vzhledem k reciprocitě, tj. že tyto pojmy mají pro sociální vědy nezanedbatelný, byť jimi samotnými ne vždy oceňovaný a respektovaný význam: v tomto duchu pracuje a k původním výsledkům dochází brněnský výzkumný tým pěstující v rámci teorie areálových studií tzv. integrovanou žánrovou typologii jako propojení různých uměleckých a ne-uměleckých textů z hlediska sociálněvědního a filologického.

Ďurišinovo pojetí světové literatury zároveň otvírá závažný problém: světová literatura jako historiografický systém nejvyššího řádu by měla umožnit formulovat i novou představu literární teorie, o jejíž „univerzálnost“ se badatel pokouší. Zůstává však otázkou, zda řešení této úlohy nenarazí na nepřekonatelné bariéry dané různorodostí, rozmanitostí a kvantitativní rozlehlostí analyzovaného materiálu. Systematické zacílení na meziliterární centrismy jako vyšší a organizovanější celistvosti v kulturně geografických horizontech (kontextech), které se

stávají přirozenými subsystemy světové literatury, poskytuje dostatečný protiargument. V zahraničí řada renomovaných komparatistů (D. W. Fokkema, A. Gnisci, Z. Konstantinovic, D. Navarro, I. G. Neupokojevová, H. H. Remak, W. Thys, U. Weisstein, R. Wellek aj.) oceňují na Ďurišinově koncepci jednak systematiku originální soustavy formulovanou i v názorných výtvarných schématech (na tom nic nemění fakt, že řadu pojmů badatel převzal a naplnil novým obsahem; např. jemné rozlišení biliterárnosti a bilingvnosti v souvislosti s dvojdmostí a vícedmostí bylo převzato z Popovičovy metakomunikační teorie, jež však také měla své předchůdce; v českém prostředí tyto pojmy intuitivně používal již O. Fischer), jednak pojetí meziliterárnosti, které údajně prozrazuje humanistická východiska a syntetické vidění literatury v širších horizontech kultury. Například italský komparatista A. Gnisci, s nímž Ďurišin v závěru své vědecké dráhy intenzivně spolupracoval, proslul jako tvůrce specificky hermeneutického chápání literární vzájemnosti, jehož cílem zůstává duchovní dekolonizace Evropy, tj. svobodné proudění idejí. Na Ďurišinově meziliterárnosti Gnisci vyzdvihuje kritiku europocentrismu, která vztahy mezi typologicky odlišnými literaturami chápe jako komunikační dialog spřátelených kultur v čase a prostoru. Nespočetné polemiky v dějinách literární vědy kolem podstaty a fungování světové literatury budou pravděpodobně pokračovat i po Ďurišinově systematice, kterou lze hodnotit jako zásadní pokus nově formulovat - v období metodologického chaosu a spleti jednotlivých -ismů - pojmy a kategorie nového odvětví literární vědy zabývajícího se dějinami a teorií světové literatury. Význam této badatelské iniciativy je dán už jen tím, že v dostupné tradici našeho myšlení o literatuře neexistují práce podobného druhu.

Hierarchizovaná, současně se prostupující, diachronně synchronní řada „meziliterární společnosti - meziliterárnost - meziliterární centristy - světová literatura“ ukázala novou cestu k uchopení fenoménu světové literatury a literatury vůbec: literatura, aniž by opustila svou autonomní strukturu, aniž by ztrácela své artikulační specifikum, se v tomto procesu prostupování nově koncipovaných a formulovaných kategorií a subsystemů znovu začleňuje do širších horizontů lidského poznání, kultury a celostního bytí.

LITERATURA

Comparare i comparatismi. La comparatistica letteraria oggi in Europa e nel mondo. Red. A. Gnisci e F. Sinopoli. Roma 1995.

Dejiny literárnej komparatistiky socialistických krajín. Bratislava 1986.

Dima, A.: Principii de literatura comparata. Bucuresti 1972.

Dorovský, I.: Balkán a Mediterán. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta. Masarykova univerzita, Brno 1997, 228 s.

Dorovský, I.: Balkánské meziliterární společenství. Brno 1993.

Ďurišin, D.: Čo je svetová literatúra. Bratislava 1992.

Ďurišin, D. a kol.: Osobitné medziliterárne spoločenstvá. I - VI, Bratislava 1987-1993.

Ďurišin, D.: Teória medziliterárneho procesu I. Bratislava 1995.

Ďurišin, D. - Korkoš, L.: Svetová literatúra perom a dlátom. Bratislava 1993.

Ďurišin, D.: Medziliterárny centrizmus - krok na ceste k svetovej literatúre. Slovak Review 1994, No. 1, s. 3-13.

Ďurišin, D.: Západoeurocentrizmus a skúmanie medziliterárneho procesu. Slovenská literatúra 1983, 1.

Ďurišin, D.: Systematika medziliterárneho procesu. Bratislava 1988.

Gnisci, A.: Appunti per un avviamento allo studio generale e comparato della letteratura. Roma 1991.

Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Editor: Ivo Pospíšil. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda - Jan Holzer. Masarykova univerzita, Brno 1999.

Janaszek-Ivaničková, H.: O współczesnej komparatystyce literackiej. Warszawa 1980.

Jihoslovanské literatury v českém prostředí. Ed.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 1999.

- Kasperski, E.: Przeszłość i zasady genologii. O czeskiej szkole genologicznej z Brna. Zagadnienia rodzajów literackich, 1999, 42, z. 1-2, s.181-196.
- Konrad, N. I.: Zapad i Vostok. Staťji. Moskva 1972.
- Kontext - překlad - hranice. Studie z komparatistiky. Centrum komparatistiky FF UK, Praha 1996.
- Kvapil, M.: Bohemo-Serbica, Bohemo-Croatica. Praha 1996.
- Kvapil, M.: Serbica. Litterarum memoria. Praha 1998.
- Markiewicz, H.: Literaturoznawstwo i jego sasiedztwa. Warszawa 1989.
- Mathauser, Z.: Slovanství jako přesah. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti.
- Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Vydala Česká koordinační rada Společnosti přátel národů východu, Praha 1998, s. 18-20.
- Mikušáková, A.: Nově o meziliterárních vztazích, Tvar 3, 1992, č. 18, s. 10-11, 30. 4.
- Mikušáková, A.: Vstupujeme do nového baroka. Hovoríme s literárnym teoretikom Slavomírom Wollmanom, Literárny týždenník 5, 1992, č. 26, s. 1 a 10-11, 20. 6.
- Navarro, H.: Eurocentrismus a antieurocentrismus v európskej a latinskoamerickej literárnej teórii. Slovenská literatúra 1992, 4, s. 342-357.
- Neupokojevová, I. G.: Istorija vseмирnoj literatury. Moskva 1976.
- Pokorný, M. - Zelenka, M.: K teórii a metodológii svetovej literatúry. Slovenské pohľady 1993, č. 5, s. 145-149, máj.
- Pokorný, M. - Zelenka, M.: Úvahy o meziliterárnom procese. Slovenské pohľady 1993, č. 10, s. 140-142, október.
- Pospíšil, I.: Genologie a proměny literatury. Masarykova univerzita, Brno 1998.
- Pospíšil, I.: Interliterary Communities, Interliterariness and Their Genre Aspect. A Handful of Czech Genre Studies. Zagadnienia rodzajów literackich, z. 1-2/ 1994, 157-164, Łódz 1994.
- Pospíšil, I.: Krize univerzity a literární vědy na sklonku tisíciletí a slavistika. In: Slavica Pragensia ad tempora nostra. Conference ke 150. výročí založení stolice slovanské filologie na Karlově univerzitě. Univerzita Karlova, Euroslavica, Praha 1998, s. 267-271.
- Pospíšil, I.: Krizis filologičeskich nauk i literaturovedčeskaja rusistika v konce tysjačelija.
- Russkij jazyk v centre Jevropy 2, Asociacija rusistov Slovakii, Banská Bistrica 2000, s. 44-52.
- Pospíšil, I.: Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti (Anatolij Kim - Jurij Rytgeev - Čingiz Ajtmatov). In: Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno 1998, s. 48-59.
- Pospíšil, I.: Mediteránní centrismus a ruská literatura. Universitas, Brno 1995, č. 2, s. 14-19.
- Pospíšil, I.: Metodologie meziliterárních společenství (Specifika literaturných otnošenij. Problemy izučeniya obščnosti slavjanskich literatur. Sbornik statej. Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedeniya i balkanistiki, Slovackaja akademija nauk, Institut mirovoj literatury, Moskva 1994, 158 s.). Svět literatury 1995, č. 10, s. 105-106.
- Pospíšil, I.: Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel. Zagadnienia rodzajów literackich, tom XLII, zeszyt 1-2 (83-84), Łódz 1999, s. 25-47.
- Pospíšil, I.: Podnětná koncepcie a nezbytná diskuse (D. Ďurišin: Teória meziliterárneho procesu I, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1995). Opera Slavica 1996, VI., č. 3, s. 60-62.
- Pospíšil, I.: Sedmero úskalí a inspirací. Slovenská literatúra 1992, č. 4, s. 292-295.
- Pospíšil, I.: "Stará" a "nová" komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka. Opera Slavica 1993, 1, s. 16-24.
- Pospíšil, I.: Terminologie meziliterárnosti. Dionýz Ďurišin: Osobitné meziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy. Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1993, 210 s. Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, D 41, roč. 1994, s. 169-170.
- Pospíšil, I.: Utopičnosť a hĺbinnosť literárnej vedy (Meditace in margine projektu Dionýze Ďurišina). Opera Slavica 1993, 1, s. 44-46.
- Pospíšil, I.: Východoslovanské meziliterární centrismy na pozadí balkánských centrismů. Zbornik Matice srpske za slavistiku, Beograd 1994, 46-47, s. 19-27.
- Pospíšil, I. - Zelenka, M.: Ďurišinův projekt a jeho mezinárodní kontext (Osobyje mežliteraturnyje obščnosti 5. Problemy osobyh mežliteraturných obščnostej). Opera Slavica 1994, IV, č. 3, s. 57-59.
- Pospíšil, I. - Zelenka, M.: René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky. Brno 1996.
- Pospíšil, I. - Zelenka, M.: Problémy literární vedy na XII. mezinárodním kongresu slavistů (spoluautor Miloš Zelenka). Slavia 1999, č. 1, roč. 68, s. 184-188.
- Román a „genius loci“. Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře. Praha, sine (pravděpodobně 1992).

Sötér, I.: The Dilemma of Literary Science. Budapest 1973.

Svatoň, V.: Epické zdroje románu. Praha 1993.

Světové literatury 20. století v kostce. Pod vedením Iva Pospíšila zpracovali Simoneta Dembická, Jaroslav Kovář, Karolina Křížová, Petr Kylaoušek a Irena Příbylová. Praha 1999.

Tieghem, P. van: La littérature comparée. Paris 1931.

Východoslovanské literatury v českém prostředí do vzniku ČSR. Ed.: Danuše Kšicová. Brno 1997.

Weisstein, U.: Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft. Stuttgart 1968.

Wollman, F.: Duch a celistvost slovanské slovesnosti. Praha 1948.

Wollman, F.: Slovesnost Slovanů. Praha 1928.

Wollman, F.: K metodologii srovnávací slovednosti slovanské. Brno 1936.

Wollman, S.: Česká škola literární komparistiky. Praha 1989

Wollman, S.: Porovnávací metóda v literárnej vede. Bratislava 1988.